

YUKARI FIRAT HAVZASI FOLKLORUNDA DOĞAL AFETLERİN İZLERİ

Yılmaz KAVAL*

Öz: Doğal afetler, insanoğlunu en çok etkileyen hadiseler arasında yer almaktadır. Günümüzde bilim ve teknolojinin gelişmesi ile birlikte doğal afetlerin izlenmesi mümkün olmakta, afetlerin sebepleri ve sonuçları hakkında gerçekçi bilgilere ulaşılmaktadır. Ancak bilim ve teknolojinin gelişmediği, insanların dünya hakkında yeterince bilgi sahibi olmadığı dönemlerde doğal afetlerin sebepleri daha çok tanrısal bir ceza olarak algılanmış ve bu bağlamda inanışlar ve söylenceler geliştirilmiştir. Bu inanışlar, pratikler ve söylenceler eski dönem insanların doğal afetleri nasıl algıladıklarını, doğal afetler ile nasıl başa çıktıklarını bize açıklamaktadır. Ülkemizin Doğu Anadolu Bölgesi'nde yer alan Yukarı Fırat Havzası da bu anlamda doğal afetler ile ilgili dikkate değer inanışların, uygulamaların yanında nazım ve nesir formatında halk edebiyatı ürününün olduğu bir bölgedir. Yüzyıllar boyunca doğal afetlere maruz kalan bölge insanı, doğal afetler etrafında zengin bir folklor meydana getirmiştir. Bu folklor içinde inanışlar ve çeşitli büyüsel nitelikte uygulamalar ile birlikte ağıt, efsane, destan gibi sözlü folklor ürünleri de yer almaktadır. Yukarı Fırat Havzası'nda oluşturulan bu doğal afet folkloru aracılığıyla bölge insanının yaşadığı sıkıntılar, acılar ve doğal afetlere yönelik bakış açısı nesilden nesle aktarılmıştır. Bu makalede Yukarı Fırat Havzası olarak bilinen bölgede yer alan Elâzığ, Erzincan, Malatya, Bingöl ve Tunceli illerinde en çok meydana gelen doğal afet türleri ve bu doğal afet türleri etrafında meydana getirilen folklor ele alınmıştır. Bu çalışma ile bölge insanının doğal afetlere yüklediği manalara ve yüzyıllar boyunca afetlerle başa çıkma yöntemlerinin kültürel boyutuna ulaşılmaya çalışılacaktır.

Anahtar Sözcükler: Doğal afet, kültür, inanış, folklor.

Traces of Natural Disasters in the Folklore of the Upper Euphrates Basin

Abstract: Natural disasters are among the events that affect human beings the most. Today, with the development of science and technology, natural disasters can be monitored and realistic information about the causes and consequences of disasters can be obtained. However, in the periods when science and technology were not developed and people did not have enough knowledge about the world,

* Dr. Öğr. Üyesi, Munzur Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Tunceli/Türkiye, e-posta: yilmazkaval@munzur.edu.tr, ORCID: 0000-0002-5598-0670

the causes of natural disasters were perceived as a divine punishment and beliefs and myths were developed in this context. These beliefs, practices and myths explain how ancient people perceived natural disasters and how they coped with natural disasters. In this sense, the Upper Euphrates Basin, located in the Eastern Anatolia Region of our country, is a region where there are remarkable beliefs and practices related to natural disasters as well as folk literature products in verse and prose. The people of the region, who have been exposed to natural disasters for centuries, have created a rich folklore around natural disasters. This folklore includes beliefs and various magical practices as well as oral folklore products such as laments, legends and epics. Through this natural disaster folklore created in the Upper Euphrates Basin, the troubles, sufferings and the perspective of the people of the region towards natural disasters have been transmitted from generation to generation. In this article, the most common types of natural disasters in the provinces of Elâzığ, Erzincan, Malatya, Bingöl and Tunceli in the region known as the Upper Euphrates Basin and the folklore created around these natural disaster types are discussed. This study will try to reach the meanings attributed to natural disasters by the people of the region and the cultural dimension of the methods of coping with disasters for centuries.

Keywords: *Natural disaster, culture, belief, folklore.*

Giriş

Yaşadığımız dünya; var olduğu günden beri afetlerden çarpıcı bir şekilde etkilenmiş, hâlâ etkilenen ve gelecekte de etkilenecek bir yerdir. Afetlerin yıkıcı etkilerine en çok maruz kalanlar ise şüphesiz dünya sakinleridir. Genel kabule göre afet; “insanlar ve insan yerleşmeleri üzerinde fiziksel, ekonomik, sosyal ve çevresel kayıplara neden olan, normal yaşamı ve insan faaliyetlerini durdurarak veya kesintiye uğratarak toplulukları etkileyen doğal, teknolojik ve insan kökenli olayların sonuçları” (Ergünay, 2007, s. 1) şeklinde tanımlanır. Afetin bir türü olan doğal afet ise; “dünyada süre gelen doğa olayları, insanların yaşamını önemli ölçüde etkilediğinde doğal afet olarak nitelendirilebilir” (Kadioğlu, 2008, s. 5). İnsan ve insanın yaşadığı mekanları büyük oranda etkileyen afetler; insan (beşerî) kaynaklı, teknoloji kaynaklı ve doğal kaynaklı afetler olarak değerlendirilir (Kadioğlu, 2008, s. 5-6).

Doğanın kendi dinamiklerinden kaynaklanan doğal afetlerin, etki alanı oldukça geniştir. Türkiye’de özellikle yıkıcı etkileri nedeniyle genelde depremler doğal afet olarak algılanır. Ancak doğanın etkisi ile oluşan bütün afetleri doğal afet kabul etmek gerekir. Afet türleri arasında yer alan doğal afetler; yalnızca doğa ve çevre bilimleri için değil, insan ve kültürle olan doğrudan etkileşimi nedeniyle kültür bilimleri için de önemli anlamlar taşıyan bir konudur. Bu önemine bağlı olarak doğal afetler, pek çok disiplinde olduğu gibi (Ağırman, 2014; Aydın, 2014; Akyüz, 2018; Karabulut, 2018; Yalçın, 2019; Kınaş, 2019; Adayış, 2020; Yılmaz, 2021; Karatağ, 2021; Arslan, 2022; Akarsu, 2022; Kapusuzoğlu, 2022; Bulak, 2022; Sözcü, 2023; Çevik, 2023; Yeşilyurt, 2023; Kıyık, 2023; Avcı, 2023; Soykan, 2024; Sezer, 2024; Erdal, 2024), kültür bilimleri (folklor) bağlamında da hatırı sayılı çalışmada (Öztürk, 1998; Sherıdan, 2007; Jania, 2015; Oral, 2019; Yusufova, 2023; Kara, 1993; Güven, 2013; Bakırcı, 2023; Çevirme, 2020; Özmen, 2023; Özdal, 2023; Türkan, 2023; Kızıldağ, 2023; Gümüştepe, 2024)

çeşitli yönleri ile ele alınıp değerlendirilmiş. Doğal afetler, insan üzerinde bıraktığı etkiler ve yıkıcı tesirler nedeniyle her dönem güncel bir konu olmuştur. Bu yüzden olacak ki doğal afetler, folklorun da çeşitli tür ve alanlarına sirayet etmiştir. Ancak bu konunun tarihte pek çok afetin meydana geldiği Yukarı Fırat Havzası folkloru bağlamında yeterince incelenmediği dikkat çekmektedir.

Bu eksiklik dikkate alınarak hazırlanan bu çalışmada tarihteki pek çok afetin merkezi olan Yukarı Fırat Havzası'nın folkloruna doğal afetlerin nasıl yansıdığı ele alınmıştır. Çalışmada, doğal afetler ve bunun bölge kültür ve folkloruna yansımaları, Yukarı Fırat Havzası içinde yer alan (Elâzığ, Tunceli, Erzincan, Bingöl ve Malatya) iller örnekleminde ele alınmıştır. Bu doğrultuda ilk olarak doğal afetlerin insan, toplum ve kültürle olan ilişki ve etkileşimleri dikkate alınarak doğal afet türleri üzerinde ana hatlarıyla durulmuştur. Çalışmanın devamında, doğal afetlerin sözlü kültürdeki görünüşleri ve yazılı kültür ürünlerine yansımaları, tarihi ve yazılı metinlerden hareketle sınıflandırılarak analiz edilmiştir. Böylece çalışma aracılığıyla, doğal afetlerin folklor ürünlerine nasıl yansıdığı belirlenmesi ve doğal afet folklorunun genel çerçevesinin netleştirilerek alanda yapılacak yeni çalışmalara katkı sunulması hedeflenmektedir.

1. Doğa, İnsan, Kültür, Afet

İnsan, üzerinde yaşadığı doğayı dönüştürebildiği gibi aynı zamanda doğanın çarpıcı etkilerine maruz kalarak dönüşebilen de bir canlıdır. İlkel devirlerden itibaren insan, içinde yaşadığı doğanın etkisiyle hem öznesi hem de ögesi olduğu kültürel ortamlar yaratmıştır. Bu anlamda insan, gelecek kuşaklara genlerini aktarırken aynı zamanda kültürel kodlarını da çeşitli şekillerde ulaştırır (Sönmez, Ö. & Günay, V. D. (2013, s. 30-31).

İnsanoğlu, dünya hakkında yeterince bilgi sahibi olmadığı eski dönemlerde doğada meydana gelen hadiseler karşısında aciz bir hâlde yaşamıştır. Tabiatın sırrına yeterince vakıf olmayan eski devir insanları, çevrelerinde meydana gelen deprem, sel, kuraklık, kıtlık, tufan, sel gibi doğal afetleri tanrısal bir ceza olarak algılayıp hayatlarını buna göre şekillendirmiştir. Mitik ya da arkaik dönem olarak adlandırılan bu dönemlerin halk anlatılarında nedeni açıklanamayan tabiat olaylarının çok sık geçtiği görülür. İnsanlar, en eski devirlerden itibaren çok sık bir şekilde tecrübe ettiği bu doğa olaylarına karşı hep bir savunma hâlinde durarak onlardan korunmak için temenniler ve ritüeller geliştirmiştir (Şimşek, 2003, s. 78).

İnsanlığın ortak anlatısı olan ve en eski çağlardan itibaren pek çok kültürde tesadüf edilen “Nuh Tufanı” hadisesi bu anlamda en eski doğal afet örneği olarak kabul edilmektedir. Dünyanın her bölgesinde birbirine oldukça benzer bir içerik ve formda anlatılan Nuh Tufanı ile ilgili en eski kaynak ise Gılgamış Destanı olarak kabul edilir (Çığ, 2006). Gılgamış Destanı'nda olduğu gibi diğer kültürlerin dinî ve mitolojik anlatılarında da doğal bir felaket olarak aktarılan tufan, aynı zamanda tanrısal bir ceza olarak bilinir (Yiğit, 2016, s. 16-36).

Doğal afetler, meydana geldikleri coğrafyaya ve etkilerinin şiddetine bağlı olarak insanların kolektif bilincinde yer alır. Bazı bölgelerde doğal afetlere yönelik toplumsal hafıza daha güçlü iken bazı bölgelerde zayıftır. Yine bazı bölgelerde doğal afetler, insanların yazılı ve sözlü anlatılarında önemli oranda karşılık bulurken başka bölgelerde insanların hayatta kalma mücadelesi için yapılan kültürel uygulamalara tesir ettiği görülür. Bu yüzden sözlü ve yazılı folklor ürünleri ile çeşitli törensel uygulamalar önemli başvuru kaynakları olarak değerlendirilir (Çapcıoğlu & Çınar, 2023, s. 121).

2. Sözlü ve Yazılı Kültüre Yansımaları Bağlamında Doğal Afet Folkloru

Türk halk edebiyatı anlatılarına bakıldığında mitolojik devirlerden itibaren doğada meydana gelen hadiselerin Türk insanının dikkatini çektiği anlaşılmaktadır. Bu anlamda Türk mitolojisi (Uraz, 1994, s. 19) ve Türk destan metinlerinin (Banarlı, 1971, s. 7; Ögel, 1971, s. 82) yansırı Türk halk inanışlarında da doğal afetlere yönelik veriler yer almaktadır (Keskin, 2020, s. 141-143; Bardakçı, 2020, s. 45; Kalafat & Güven, 2011, s. 64). Bu anlamda Türk kültüründe hatırı sayılı derecede karşılık bulan doğal afetlere Türk insanı, içinde olduğu kültür dairesine uygun anlamlar yüklemiştir. Türk kültüründe uzun bir geçmiş ve tecrübenin bakiyesi olan doğal afetler ile ilgili inanış ve anlatılar nesilden nesle aktarılarak günümüze kadar ulaştırılmıştır.

Afetin insan ve toplum için taşıdığı derin etkiler, folklor ürünlerine etkili bir şekilde yansımaları sağlamıştır. Bu zengin yansımalarının bütüncül ve sistematik bir şekilde değerlendirilebilmesi için öncelikle, afet türlerinin sınıflandırılması ve sınıflandırılan bu afet türlerinin folklor ürünlerine nasıl yansıdığına çeşitli başlıklar altında incelenmesi yerinde olacaktır.

3. Doğal Afet Folkloru: Yukarı Fırat Havzasındaki Yansımaları

Çalışmanın bu bölümünde Yukarı Fırat Havzası içinde yer alan Elâzığ, Tunceli, Erzincan, Bingöl ve Malatya illerinden hareketle doğal afet folkloru ele alınmıştır. Bölge ile ilgili yazılmış kaynaklardan alınan bulguların analiz edildiği bu bölümde Afat ve Acil Durum Yönetim Başkanlığı (<https://www.afad.gov.tr/afadem/dogal-afetler>); ve bu konuda çalışan uzmanların (Güler & Çobanoğlu, 1994, s. 11; Yavaş, 2004, s. 20) yaptıkları değerlendirmeler göz önünde bulundurularak doğal afet türleri; “Yavaş Yavaş Meydana Gelen Doğal Afetler” ve “Aniden Gelişen Doğal Afetler” şeklinde tasnif edilmiştir. Çalışmanın devamında, doğal afetlerin Yukarı Fırat Havzası folkloruna nasıl yansıdığı, ilgili alt başlıklar altında bütüncül bir şekilde değerlendirilmiştir.

3.1. Yavaş Yavaş Meydana Gelen Doğal Afetler

3.1.1. Kuraklık

Tarım toplumlarında en çok korkulan doğal afetlerden biri olan kuraklık, insanların hem halk inanışlarına hem de halk anlatılarına yansımıştır. Tarihte kuraklık probleminin görüldüğü coğrafyalardan biri olan Yukarı Fırat Havzası’nda da bu anlamda kuraklığa dair zengin bir folklor mevcuttur. Ekonomisi tarım ve hayvancılığa bağlı olan bölge insanının kuraklık karşısında hassas olduğu halk anlatılarından ve inanışlarından anlaşılmaktadır.

Ekonomileri tarıma dayalı olan toplumların maddi sıkıntılarında kuraklık çok belirleyici bir doğal afettir. Suya ihtiyaç duyan kurak araziler için yağmur, hayati bir önem taşır. Bu arazilerde toprağı sulayacak kadar yağmur yağdığına bolluk ve bereket olur. Bolluk ve bereket beraberinde çiftçiye mutluluk getirir. Kuraklık olduğunda ise meydana gelen yoksulluk toplumda pek çok olumsuz duygu ve davranışın ortaya çıkmasına sebep olur (Yakıcı, 2001, s. 95). Çünkü en eski devirlerden itibaren insanoğlu suyu, yaşamın devamı için en gerekli element olarak görmüş. Bu yüzden insanoğlunun neredeyse bütün inanış sistemlerinde ve anlatılarda su; yaşamı, hayatı simgeleyen bir element olarak kabul edilmiş. Bu inanışlar bir yerden sonra su etrafında kültlerin oluşmasını sağlamıştır.

Bu anlamda suyu tanrısal bir armağan olarak kabul eden Anadolu halkının inanışlarında yağmurun kesilmesi tanrısal rahmetin kesilmesi anlamına gelir. Bakıldığında Anadolu’da rahmet olarak algılanan yağmur, yağdığı zaman “rahmet yağıyor” denilir. Anadolu insanı yağmur yağışı başlayıp kuraklıklar sona erdiğinde Tanrı’nın kendilerine rahmet gösterdiğine inanır (Şenesen Okuşluk, 2011, s. 212). Bu yüzden ilk çağlardan beri insanların inanışlarında ve anlatılarında su, Tanrı’nın insanları

hem ödüllendirdiği hem de yokluğu ile cezalandırdığı bir element olarak kabul edilmiştir. Tufan hikayeleri veya Hz. Yusuf kıssaları bu anlamda verilebilecek çarpıcı örneklerdir.

Yukarı Fırat Havzası'nın en eski yerleşim yerlerinden biri olan eski Harput'ta kuraklıklar baş gösterip yağmurlar kesildiğinde halk arasında bir kişi yağmur yağsın diye kırk kelin ismini yüksek bir ses ile söylerdi. Pratiği uygulayan kişi, elinde tuttuğu ipe her isim için bir düğüm atarak dualar okuduktan sonra kırk düğüm atılan ipi evin kible yönüne bağlardı. Bu şekilde yapılan bir uygulama ile kuraklığın sona ereceği ve yağmurun yağacağına inanılırdı. Bu işlemden sonra ardı kesilmeyen yağmurlar yağıp sel taşkınları meydana geldiğinde ise yine bu ipteki kırk düğüm kırk kelin ismi tek tek söylenerek tekrar çözüldü. Bu şekilde yağmurun kesileceği ve sellerin olmayacağı kabul edilirdi. Eğer düğümler çözülemez hâle gelirse bu ipliğin üzerine bir miktar eritilmiş yağ eklenerek çözüldü (Araz, 1995, s. 151-152). İp büyüğü şeklinde gerçekleşen bu uygulama bölgede çok yaygındır. Özellikle bu uygulamanın ipe yapılması, bölge insanının ipin olumlu manada bir enerji taşıdığına kötülöklere, kötü güçlere ve doğal afetlere karşı koruduğuna inandığını göstermektedir.

Yukarı Fırat Havzası'nın neredeyse tamamında kuraklık karşısında yapılan diğer bir uygulama ise Anadolu'nun pek çok bölgesinde olduğu gibi yılan yakma ritüelidir. Elâzığ Harput'ta da eski devirlerde kuraklıklar etkili olup yağmurlar yağmadığında öldürülen bir yılan, ateşte yakılırdı. Ateşin içine atılan yılan ise "uzun" denilir ve yılan sözcüğü kullanılmazdı. Yörede bu yüzden "yılanı adı ile çağırma yoksa gelir" derler (Araz, 1995, s. 151).

Harput'ta yağmur yağdırmak için yapılan yukarıdaki her iki uygulamada İslamiyet öncesi inanış sistemlerinin devamı niteliğindedir. Çünkü bu uygulamalar daha çok büyüsel törenler olup İslam inancına uygun değildir. Ancak bu tarz uygulamaların olması yadigaracak bir durum değildir. Nitekim doğa karşısında çaresiz olan insanoğlu, doğa ile mücadele edebilmek için ilk çağlardan beri sürekli çözüm arayışında olmuştur. İnsanoğlunun çok uzun bir süre bu uygulamaları hayatlarında anlamlandırmış olmalarından dolayı bunları bir anda terk etmesi beklenemez. Harput'un kadim tarihini düşündüğümüzde çok eski dönemlerin ürünü olup nesilden nesle aktarılan inanışların hâlâ devam ediyor olması bu anlamda normal karşılanmalıdır.

Tarihte pek çok kültüre ve inanışa ev sahipliği yapan Harput'ta insanların kuraklıklar karşısında ürettikleri çareler çeşitlilik göstermektedir. Eski devirlerde Harput'ta yaşayan Ermeniler, kuraklık zamanında Tanrı'dan yağmur yağdırmasını isterken "Mama Çıttık" tekerlemesi söyleyerek bir ritüel gerçekleştirirdi. Bu tekerlemenin sözleri şu şekildedir:

Mama çıttık ne ister?
Allahtan yağmur ister,
Ver Allah'ım, ver!

Yağmur ile bir de sel... (<https://www.houshamadyan.org/tur.>)

Anadolu'da çok sık tesadüf edilen ve "Çömçe Gelin" olarak bilinen bu uygulama için Elâzığ'da daha çok "dodi dodi", "potik" ve "mulla" ifadeleri kullanılır (Kalafat, 2010, s. 349). Harput'un diğer Müslüman sakinleri bu ritüeli "Molla Potik" ismi ile gerçekleştirir. Eski Harput'un Müslüman sakinleri Molla Potik ritüelini şu şekilde uygulamıştır:

Mevsim itibarıyla kuraklığın baş gösterdiği günlerde, mahallenin çocukları bir araya gelerek Molla Potik adını verdikleri ağaç, ip ve paçavralardan hazırlanan insan suretini kapı kapı, mahalle mahalle dolaştırırlar. Bu sırada;
Molla Potik ne ister
Allah'tan yağmur ister

Tenekeden gavurma ister

Çiniden yağ ister.

Veya;

Molla Potik ne ister

Allah'dan yağmur ister

Gökten rahmet ister

Küpten bulgur ister

Tenekeden gavurma ister

Çiniden yağ ister

Tekerlemesini hep bir ağızdan söyleyerek, evlerden bulgur, kavurma ve yağ toplayarak bir akarsuyun kenarında veya bir havuz başında toplanırlar. Burada topladıkları gıda maddelerini hep birlikte pişirip yedikten sonra Molla Potik'lerini sulayarak akarsuya veya havuza atarlar. Bilahare birbirlerini sulayan bu çocuklar, yaptıkları hal, hareket ve davranışlarla yağmur bulutlarının geleceğine ve yağmurun yağacağına inanırlar. Bu inanç büyüklerde de vardır. Zira ev ev dolaşan çocukların istedikleri erzak verildiği zaman bazı kadınların Molla Potik denilen sureti su serpererek ıslattıkları da ifade edilmektedir (Araz, 1995, s. 146).

Harput'ta eski dönemlerde yaşamış ve farklı dinlere mensup insanların yağmur yağdırmak için yaptıkları bu uygulama dikkat edilirse neredeyse benzerdir. "Mama Çittik" ve "Molla Potik" gibi telaffuz farklılıkları dışında her ikisinde de Tanrı'ya teslimiyet ve ondan geldiğine inandıkları susuzluk cezası için yine sadece ondan yardım beklenmektedir. Bu uygulama da dikkat çeken bir başka unsur ise bu ritüelin uygulayıcıları genelde çocuklar olmasıdır.

Elâzığ'da çocukların bir oyun formatında icra ettiği "Molla Potik" ritüelinde çocuklar, evleri kapı kapı dolaşıp erzak isterken "verenin güzel kızı, vermeyenin kel oğlu olsun" şeklinde sözler ifade ederler (Çam, 2024, s. 47). Elâzığ'da ve Anadolu'nun pek çok bölgesinde icra edilen bu yağmur duası, çocuk folkloru oyunları şeklinde tanımlayabileceğimiz ayinsel etkinliklerdir. Bu ayinsel nitelikteki dualar, İslamiyet öncesi dönemlerin inanç sisteminin devamı niteliğindedir (Keskin, 2020, s. 161). Elâzığ'da uygulanan bu ritüelde de her ne kadar Allah telaffuz edilse de uygulanış şekli bakımından İslamiyet öncesine daha çok benzemektedir.

Büyüklerin yağmur yağdırma dualarında ise daha çok İslami nitelik taşıyan dualar karşımıza çıkar (Keskin, 2020, s. 161). Bu anlamda Harput ve Elâzığ'da eski dönemlerde kuraklıklardan dolayı susuz kalan halkın çıktığı yağmur duasına Harput'un hocaları ve müftüleri de katılırdı. Harput'ta yağmur yağmadığında ekinler yetişmez sular azalırdı. Ayrıca kuraklık sonucu başka bölgelerden sürü hâlinde çekirgeler ve böcekler gelip halka musallat olurdu. 1921 yılında Harput'ta yaşanan ve halkı çok etkileyen kuraklıktan sonra şairler, koşmalar yazmıştır (Memişoğlu, 1995b, s. 53). Memişoğlu'nun aktardığına göre Harput'ta şiddetli geçen kuraklık döneminde Osman Remzi (Tatlı Sert) tarafından yazılan koşmalardan biri şu şekildedir:

Yağmur Duası

Gül hazin, bülbül lâl, bahar ağlıyor

İlahi kerem et, celâlin yeter.

Gül'izar ağlıyor, gülzâr ağlıyor;

Gülmez mi Çehre-i melâlin yeter?

İlahi reyzan-ı kerem et bizi

Keremin feyzine mahrem et bizi;

Güldürüp yüzleri, hurrem et bizi,

Açılsın gonce-i meâlin yeter.

Bu âlem ederken hep sana secde,
Rahmetin boşanıp gelmez mi vecde?
Düşer mi bu cefa o büyük mecde?
Etmeyiz mi tecelli cemâlin yeter?

Susuzdur, bahçeler, bağlar korular;
Susuzdur kuzular, kurtlar, kumrular;
Susuzdur ağlayan körpe yavrular,
Çağlasın çeşme-i zülâlin yeter!

İnsanlar senindir, hayvanlar senin
Fidanlar senindir, civanlar senin
Bu canlar senin hep, cihanlar senin,
Doğmaz mı merhamet hilâlin yeter?

İlahî dertliyim dermân isterim.
Teşneyim Kevser-i gufrân isterim.
Bir şifâ verecek bârân isterim.
Rahmetsiz kalmasın kemâlin yeter.

Bir deli doluyum, dolup boşandım;
Bir yudum su için bir od'a yandım.
Merhamet et yârep! Lutfuna kandım;
Bana bir katre-i visâlin yeter (Memişoğlu, 1995a, s. 113-114).

Harput'ta bu anlamda yetişkinlerin katıldığı yağmur dualarına bakıldığında İslami geleneğe ve usullere uygun olduğu anlaşılmaktadır. Hem İslami geleneğe göre hem de eski inanış sistemlerine göre edilen dua ve yapılan ritüellerde ana düşünce olarak suyun tanrısal bir element olduğudur. Dolayısıyla suyun varlığı ve yokluğu Tanrı'nın iradesindedir.

Elâzığ Palu'da da eski dönemlerde kuraklıklar sonucu çeşitli törensel uygulamaların yapıldığı kaynaklarda geçmektedir. Buna göre:

Palu yöresinde kurak gecen dönemlerde yağmurun yağdırılması için birçok halk inanışı vardır. Bunlardan biride yörede “buka barane” olarak adlandırılan, yağmurun gelini anlamına gelen uygulamadır. Genç ve çocuklar tarafından yerine getirilen bir halk inanışıdır. Kurak geçen dönemlerde çocuklar tarafından bir süpürge veya iki odun parçası artı işareti biçiminde bağlanılarak kıyafetler giydirilerek süslenir, baş kısmına da kırmızı veya beyaz tülbent geçirilip gelin haline getirilir. Daha sonra kalabalık bir halde evler tek tek dolaşılır. Evlerden bulgur, yağ ve salça gibi gıdalar toplanılır. Dolaşma esnasında gidilen evlerdeki ev sahibi tarafından yapma gelinin ve çocukların üzerine yağmurun bolca yağması için kovalarla su dökülürdü. Toplanan kuru malzemeler köyün yaşlı kadınlardan birinin evine götürülür ve pilav yapılır ve çocuklar tarafından yenirdi. İnanişe göre pilav bitmeden yağmur yağardı (Aydın, 2024, s. 40).

Bu uygulamalar dışında Elâzığ'da yağmur yağdırmak için “henüz tomurcuk hâlindeki söğüt ağacından bir tomurcuklu dal kesilip, bu tomurcukların her birine bir duâ okunduktan sonra akarsuya bırakılır” (Şimşek, 2003, s. 79). Dikkat edilirse Elâzığ'da halk, doğa ile iç içe yaşamakta ve doğanın sırrına vakıf gözükmektedir. Doğada meydana gelen dengesizlik için çareler üreterek doğal dengenin devamı için çabalayan halk, bu yüzden kendi inanç ve kültür dünyaları içinde şekillendirdikleri pek çok uygulama ve dua geliştirmiştir.

Osmanlı dönemi Dersim Mutasarrıflarından Celal Bey'in 1905 yılında yazdığı rapora göre, Tunceli halkının çiftçilikle uğraşmaması batıl inanışlara bağlanmıştır. Celal Bey'in raporuna göre halk, bir dönem çiftçilikle uğraşır ancak bölge halkı bir anda kuraklık afetine maruz kalır. Yöre halkı bütün yıl boyunca çalışıp biriktirdiği ürünlerinin çekirge istilaları ve kuraklık ile birlikte bir anda yok olduğuna şahit olur. Tuncelililer bu doğal afeti Tanrı'nın bir cezası olarak kabul ederek çiftçiliği terk eder ve çobanlığa yönelir. 1929 yılında meydana gelen bir başka kuraklık felaketinden sonra yöre halkı çiftçilikten iyice uzaklaşır. Çiftçilerin sahip olması gereken sabrın Tuncelilerde olmadığı bu yüzden çiftçiliğin yörede gelişmediği söz konusu raporda aktarılmaktadır (Uluğ, 2007, s. 240). Söz konusu raporda her ne kadar Tuncelililerin bu konuda sabırsız olduğu söylene de aksine Tunceli'de halk, günümüzde kendi imkanları dahilinde çiftçilikle uğraşmakta ve zorlukların üstesinden gelmektedir. Nitekim yörede kuraklığa dair hassasiyetlerin fazlalığı Tunceli halkının çiftçiliğe değer verdiğini de kanıtlamaktadır.

Kuraklığa karşı hassas olan Tunceli insanı da doğal afetlerin Allah'ın gazabı olduğunu kabul eder. Yörede özellikle yağmurlar çok yağıp sellere neden olduğunda ailenin en büyük erkek çocuğu dışarıya tuz atar. Bu işlem ile aşırı bir şekilde yağın yağmurun duracağına inanılır. Kuraklık zamanında ise ailenin en büyük erkek çocuğu; yedi evden buğday, mercimek, nohut gibi malzemeler toplar. Toplanan bu malzemelerden yemek yapıp komşulara dağıtılır (Parlayan, 2012, s. 62).

Tunceli'nin Pertek ilçesinde ise kuraklık zamanlarında yağmurun yağması için yakalanan bir akrep ip ile bir yere asılır. Bu şekilde yapılan uygulama ile kuraklığa son verecek yağmurun yağacağına inanılır. Bu uygulamadan sonra yağmur yağarsa akrep mutlaka doğaya salınmalıdır aksi takdirde sel taşkınlarının olacağına dair bir inanç vardır (Kaval, 2023, s. 107). Pertek'te bazı köylerde ise yakalanan kaplumbağa ip ile bir yere bağlanır (Kaval, 2023, s. 87). Bunun yanında Anadolu'nun diğer yörelerine benzer şekilde Tunceli'de kuraklıklar karşısında siyah yılan yakma ritüeli de uygulanır. Örneğin kuraklıklar olduğu vakit Çemişgezek'te yılan, dikenli bir bitki üzerine konulduktan sonra yakılır (Kaval, 2023, s. 96).

Kuraklıklar karşısında yılan yakma ritüeli Anadolu'da olduğu gibi Yukarı Fırat Havzası'nın tamamında tesadüf edilen bir uygulamadır. Aslında insanoğlunun kültür dünyasında yılanın ve akrebin düşmanlığını sembolize eden anlamları olsa da bölgedeki bu uygulamalar, yılanı dair olumlu yakıştırmaların olduğunu gösterir. Bölgede çok bilinen yılan yakma uygulaması, yılanın meteorolojik etkisinin olduğuna da vurgu yapan sembolik hareketlerdir.

Malatya Arapgir'de ise kuraklık zamanlarında başvuru olan ilk uygulama yağmur duasıdır. Kuraklık zamanı halk, özellikle ilkbaharda yağmur duasına çıkar. Bu duaya neredeyse bütün halk iştirak eder. Yörede ilim ve irfanı ile halk tarafından kabul görmüş birinin önderliğinde yağmur duasına çıkılır. Arapgir'de yağmur duası genelde yüksek bir tepenin üzerinde yapılır. Tepeye çıkan halk, iki rekât namazı topluca kılar. Hoca eşliğinde bütün halk yağmur duası ettikten sonra ilçeden getirilen yemekler dağıtılır. Yağmur duasında bulunmayan fakir kişilerin evine yemek götürülür. Halk, yağmur duasını ettiği hâlde yağmur yağmazsa kendilerinde bir kusur olduğuna inanır (Köksal, 2018, s. 28-29). Malatya Doğanşehir'de de kuraklık zamanı yağmur yağdırma törenleri yapılır. Halk, imam eşliğinde dualar ettikten sonra yörede "köpürcek" olarak bilinen oyun çocuklar tarafından icra edilir (Kurt, 2012, s. 245). Oyun esnasında çocuklar şu sözleri söyler:

Köp köp köpürcek
Ana bana çekirdek
Çekirdeğin içi yok

Kara kızın suçu yok
Ver Allah'ım ver

Bir yağmur ile bir sel (Kurt, 2012, s. 245-246).

Bu sözlerden sonra “bilik” denilen bir çeşit çörek yapılıp halka dağıtılır. Arta kalan malzemeleri ise çocuklar bakkallara satar (Kurt, 2012, s. 246). Malatya’da yapılan bir başka uygulamada ise şu şekilde bir ritüel gerçekleştirilir:

Çocuklar toplanır, tahtadan, bezden bir gelin yaparlar, bu bebeği omuzlarına koyarak ev ev gezerler ve bulgur, un, yağ, tuz, vb. yiyecek toplarlar. Bunu yaparken:

Yağ yağ yağmur

Teknede çamur

Ver Allahım ver

Sicim gibi yağmur

Ver Allahım ver

Bir yağmurla bir sel.

Bu şekilde bütün köy gezildikten sonra yüksek bir yere çıkılır. Burada kazanlar kurulur, toplanan yiyeceklerle yemekler pişirilir ve hep birlikte yenir (Kurt, 2012, s. 246).

Dikkat edilirse Anadolu’nun genelinde olduğu gibi Malatya ve bölgenin diğer illerinde de yağmur yağdırma ritüellerinde uygulayıcılar çocuklardan seçilmektedir. Çocukların katıldığı bu ritüellerde her ne kadar büyüsel işlemler olsa da aslında Anadolu halk inancında çocuklara dair var olan inanışların yansıması görülmektedir.

Yağmur duası ritüeli, isminden de anlaşılabilirliği gibi bir dua etme eylemidir. İnsanlar, özellikle temiz kalpli, günahsız kimselerin ettiği duanın kabul olacağına inanır. Böylesi kimselerin ahını almaktan bilhassa çekinirler. Çocuklara yaptırılan yağmur duasının temelinde de yatan sebep bu inanca olan itibardır. Dualarının önemsendiğini bilen çocuklar, bu durumu oyunlarına da taşımış, istediklerini almakta bir araç olarak kullanmıştır. Tekerleme ve manilerin çoğunda evlerden istenen hediye ile ilgili alkış ve kargışlarda bulunulması bu duruma örnek teşkil eder (Oral, 2019, s. 395).

Malatya Arguvan’da eski dönemlerde yöre halkı, kuraklık zamanında mutlaka yağmur duasına çıkardı. Yağmur duası, genelde Şah Sultan Türbesi’nde gerçekleştirilirdi. Türbede edilen dualardan sonra yöreye has yiyeceklerden olan kömbeler yapılıp lokma dökülürdü (Gaspak, 2017, s. 171). Burada şu dua edilirdi:

Cici meme ne ister?

Kaşık kaşık yağ ister

Cici meme ne ister?

Allah’tan yağmur ister

Ver Allah’ım ver

Sicim gibi yağmur (Gaspak, 2017, s. 171).

İslamiyet öncesi inanışların devamı niteliğinde olan bu tarz törensel uygulamalar, bize insanoğlunun çok eski devirlerden itibaren doğada meydana gelen ve hayatlarını olumsuz manada etkileyen hadiselerle çözüm üretme arayışını göstermektedir. Nitekim bu tarz törensel etkinlikler pek çok coğrafyada olduğu gibi özellikle Anadolu ve Mezopotamya’da da çok yaygındı. Bölge folklor ve inancında da yağmur yağdırma ritüellerinde görülen törensel uygulamaların temelinde ilk çağlardan itibaren var olan bereket törenlerinin ilgisi kuvvetle muhtemeldir.

Malatya Battalgazi ilçesinde bulunan ve şehirde kutsal kabul edilen ziyaretlerden olan Hasan Basri Türbesi, kuraklık zamanlarında, yağmurlar kesildiğinde yöre halkının yağmur duası için gittiği mekânlardan biridir. Buraya gelen halk, şekil itibari ile ağzı

yılına benzeyen demir çöven (asa)'i Fırat suyundan getirilen suya batırır ve ardından bu su, hem orada bulunan insanların üzerine serpilir hem de türbenin etrafına dökülür. Bu şekilde yapılan bir uygulama ile yağmur yağacağına ve kuraklıkların sona ereceğine inanılır (Yıldırım, 2020, s. 86-87). Kale ilçesinde ise yağmur duasına üç gün ard arda olacak şekilde çıkılır. Yağmur duası yerleşim yeri dışında bir ziyarette gerçekleştirilir. Yörede yağmur duasına çıkmadan önce sadaka vermek çok önemli görülmektedir. Bunun dışında yağmur duasına katılacak kişiler arasında varsa dargınların barışması gerektiğine inanılır. Duaya gidileceği gün oruç tutmanın yağmur yağması için önemli olduğuna inanılır. Yağmur duasına burada da çocukların katılmasına özen gösterilir. Ziyarete gelen halk, önceden hazırladıkları lokmaları dağıtır ve yağmur duasını gerçekleştirir (Özbakır, 2010, s. 62).

Malatya ve ilçelerinde kuraklıklar karşısında yağmur yağdırmak için görüldüğü üzere en çok başvurulan yöntem duadır. Ancak duanın yanında Yukarı Fırat Havzası'nın diğer illerinde olduğu gibi çocukların oyun şeklinde icra ettiği ve İslami olmayan ancak İslami renge büründürülmüş ritüeller de mevcuttur. Nitekim İslamiyet ile uyumsuz uygulamalar bölgenin tamamında olduğu gibi Malatya halk inanışlarında da tesadüf edilmektedir.

Malatya'da tabiat kültlerine bağlı olarak gerçekleştirilen yağmur yağdırma geleneklerinden biri de kaplumbağanın canlı bir şekilde bağlanarak ağaca asılmasıdır. Kaplumbağanın bu eziyetten kurtulmak için Allah'a dua edeceğine böylece kaplumbağanın duasının Allah tarafından kabul edilip yağmurun yağacağına inanılır. Darende'de ise Anadolu ve Türk dünyasının pek çok yerinde olduğu gibi yağmur yağdırmak için yılın yakma töreni yapılır. Bununla beraber Doğanşehir'de dul bir kadının çalınan süpürgesinin yakılması ile de yağmur yağacağına dair inanışlar vardır (Kurt, 2016, s. 140).

Bingöl'de de Yukarı Fırat Havzası'nın diğer yörelerinde olduğu gibi kuraklıklar baş gösterip insanlar zor durumda kaldığında yağmur duaları edilir. Yağmur dualarından sonra Bingöl'de çocuklar şu sözleri dile getirirler:

Yağ yağmur yağ
Dağa bağa yağ
Leğende hamur
Bahçede çamur
Ver Allah'ım ver

Sicim gibi yağmur (Hamarat, 2017, s. 220).

Bölgenin neredeyse tamamında karşılaşılan bu tekerleme bize bölge illeri arasında önemli oranda bir kültür geçişkenliği olduğunu kanıtlamaktadır. Bölgenin tamamında bu uygulamada yağmur beklentisi ve beklentinin odak noktası aynıdır. Nitekim bu uygulamanın benzer söz ve uygulama formatında olması eski devirlerdeki insanların halk inanışlarına ve kabullerine ne kadar bağlı olduklarını da kanıtlar niteliktedir.

Erzincan'ın Tercan ilçesinde yaşayan halkın inanışlarına göre ise “çimler altın renginde kurursa o yılın bereketli olacağı söylenir fakat çimler beyazımsı olursa Allah muhafaza Hz. Yusuf dönemindeki kıtlık gibi olacağına inanılır” (Karahan, 2019, s. 31). Tabiattaki gelişmeleri bu şekilde takip edip çıkarımlar yapan yöre insanı, Allah'tan gelen bir ceza olduğuna inandıkları kuraklık karşısında toplu bir şekilde dua eder.

Yağmurlar yağmaması kuraklığın uzun sürmesiyle belde halkı camide ikinci namazından sonra toplanılır. Belde içerisindeki bayrak çadırı mevkiine doğru yürünür hafızlar, imamlar, köy büyükleri önde çocuklar ve gençler arkada alana gidilir. O gün herkes temiz elbiseler giymiş olur. Köy imamları ve hafızlar dua eder ahalî âmin diyerek eşlik eder özellikle çocukların duasının daha makbul olduğuna

inanıldığı için gür sesle âmin demeleri istenir. Dua alanında kurban kesilerek yakarıştta bulunulur ve herkes evlere dağılır (Karahana, 2019, s. 25).

Erzincan Kemaliye’de ise kuraklıklar baş gösterdiği zaman halk toplu bir şekilde yağmur duasına çıkar. Bu uygulama halk tarafından çok önemsenir ve genellikle herkes katılır.

Yağmur duasının peşi peşine üç gün ve yerleşim bölgesi dışında olması müstehaptır. Yağmur duasına gitmeden önce, sadaka verilmeli, günahlardan tövbe edilmeli, dargınlar barışmalı, haksız olarak alınan şeyler sahiplerine geri verilmelidir. Yağmur duasına çıkarken oruçlu olmak, mütevazi ve muhtaç bir tavır takınmak, ihtiyarları ve çocukları, yavruları ile beraber hayvanları da götürmek müstehaptır (Yıldırım, 2013, s. 72).

Yağmur duasından önce bu şekilde çeşitli hassasiyetlere dikkat eden halk, duaya başlarken “hayvanları yavrularından ayırarak bağırırlar, küçük çocukları ağlatırlar ve böylece yağmur duasına başlanırdı. Orada imam efendi duayı yapar, kurbanlar kesilir ve ikramlar dağıtıldıktan sonra ayrılırlar” (Yıldırım, 2013, s. 69).

Erzincan’da halkın büyük bir titizlik içinde gerçekleştirdiği yağmur duasına bakıldığında yağmur duasının hem İslami hem de halk inanışlarını barındıran motifler ile harmonize edildiği görülmektedir. Bu şekilde yapılan uygulama ile aklımıza şu soru gelmektedir: Neden hayvan yavruları ve çocuklar özellikle ağlatılır? Bölgede yapılan yağmur dualarında çocukların dua etmesinin çok önemsendiği yukarıda ifade edilmiştir. Ancak hayvan yavrularını bağirtmak ve çocukları ağlatmak üzerinde durulması gereken bir hadisedir. Bunun sebebini araştırdığımızda Türk kültüründe her zaman var olan “Allah’ın günahsız kul ve yaratıkların arzularını kırmayacağı inancıyla, istenenin alınmasını kolaylaştırıcı eylemler olarak” (Keskin, 2020, s.157) değerlendirilen anlayışın uzantısı olarak kabul edilebilir. Nitekim bölge insanının yağmur duasında söze yüklediği anlam kadar törensel hareketlere de aynı şekilde değer atfettiği görülmektedir.

Erzincan’ın Tercan ilçesinde yine yağmur yağdırmak için tabiat kültleri ekseninde ritüeller yapılmaktadır. Tercan’da bu doğrultuda yapılan ritüeller şu şekildedir:

Yağmur yağsın diye köy tandirlerinin üzerine koyulan demir hetircek bahçeye atılırdı. Evin en büyük kızı bu hetirceğin üstünden birkaç kez atırdı. Yağmur çok yağarsa hetircek tandırda kızdırılıp yağmurun önüne bahçeye atılırdı ki yağmur şiddetlenip felakete neden olmasın. Başkasının tandirinden ekmek pişirmeye yarayan rapata çalınarak yağmurun yağacağına inanılır. Aynı evde beraber yaşayan iki kuma rapata çalınınca birbirlerinin üzerine atar sen kaybettin ben kaybettim kavgasına tutuşurlardı. Bu kavga sırasında yağmur yağmaya başlardı. Belde de eskiden yağmurun yağması için taşlar okunurdu. Üç bin küçük taş köyde imamlar, hocalar tarafından sayısı tam olacak şekilde okunur, Karasu nehrine bir bez torba ile salınırdı. Yağmur hiç durmayacak şekilde yağar devam ederse yavaşlaması veya durması için nehirdeki torba sudan dışarı çıkarılır Yağmur duasına gidilirken elbiseler ters giyilir. Yılan öldürülüp yakılırsa yağmurun yağacağına inanılır. Kacak mevkiindeki yüksek taşlarda duman varsa çok şiddetli yağmur yağacağına inanılır fakat Kaçaktaki taş kararırsa havanın çok sıcak olacağına inanılır (Karahana, 2019, s. 25-26).

Yukarı Fırat Havzası’nın bu beş yerleşim yerinde kuraklıklar karşısında başvuru olan yöntem ve çareler bölge halkının uzun yıllar boyunca doğayı ve tabiatı anlama ve anlamlandırma çabalarının bir sonucudur. Bölge insanı bunu yaparken içinde bulduğu coğrafya, sosyolojik gerçekler, inanışlar ve psikolojik yansımalar çok etkili olmuştur. Bu anlamda eski inanışlarını da unutmayan halk, bu inanışları İslami bir şekle büründürerek uygulamaya devam etmiştir. Bu da kültürün ve kültürün bir şubesi olan folklorun sürekli gelişen ve genişleyen yapısını göstermektedir.

3.1.2. Kıtık

İnsanoğlunun çağlar boyunca en çok maruz kaldığı doğal afetlerden biri de kıtlık olmuştur. Çoğunlukla iklim koşullarına bağlı olarak yavaş yavaş etkili olan ve ölümcül sonuçlara sebebiyet veren kıtlık, insanoğlunun kültür ve inanç dünyasında her daim yer almıştır. Eski çağlardan günümüze gelinceye kadar bütün kültürlerde diğer afetlerde olduğu gibi kıtlık da tanrısal bir ceza olarak kabul edilmiş, bu doğrultuda anlatılar ve inanışlar geliştirilmiştir.

Yukarı Fırat Havzası'nda da daha çok meteorolojik sebepler, kısmen haşere, bazen de eşkıyalıklar sonucu kıtlığın bölge insanını etkilediği anlaşılmaktadır. Bölgede yaşanan bu kıtlıkların bazen bölge insanını derinden etkilediği bazıları ise kısa sürdüğü anlaşılmaktadır. Doğal afetlerden biri olan kıtlık, Elâzığ folklorunda önemli oranda karşılık bulmuştur. Yörede özellikle Harput'ta kıtlık ile ilgili çok fazla referans vardır. Harput civarlarında kıtlık sonucu insanların aç kalmasına dair geçen bir şiirin sözleri şu şekildedir:

Açlık Destanından

Duamız olursa kabul
Gelin hakka yalvaralım
Açlığa edilmez sabır
Gelin hakka yalvaralım

Çetin oldu bu yılbaşı
Çocuk evde döker yaşı
Bir gecelik yoktur aş
Gelin Hakka yalvaralım

Seher vakti öter kumru
Sen tok, ben aç kimin umru
Bu işler Huda'nın emri
Gelin hakka yalvaralım

İşe korlar parlak genci
İhtiyar tutar sancı
Yol kesiyor canbaz hancı
Gelin Hakka yalvaralım

Merhamet et, yok mu şefkat
Günde yağım erir beş kat
Kimsede kalmadı takat
Gelin hakka yalvaralım (Memişoğlu, 1995b, s. 244).

Harput ve bölge folklorunda bu tarz şiirlerin olması yerel hafızada doğal afetlere dair anlatı ve inanış koleksiyonunun zenginliğini göstermektedir. Nitekim bu hafızanın olması için önemli yaşanmışlıklar gerekmektedir. O zaman bütün bunlar bize bölgede halkın doğal afetleri bizzat yaşayıp tecrübe ettiğini ve bu afetlere alışık olduğunu göstermektedir.

Tunceli'de doğal afetler karşısında Hızır, baş koruyucu olarak kabul edilir. "Özellikle de kar ve tipinin ortalığı kapladığı soğuk kış günlerinde, sel baskınlarında, deprem ve öteki felaketlerde, baş koruyucu olarak gece gündüz işbaşındadır" (Çem, 2010, s. 42). Tunceli'de halk arasında var olan Hızır inancı bu anlamda dikkat çekicidir. Yörenin halk

inancılarında Anadolu'nun tamamında olduğu gibi Hızır'a zor durumlarda kurtarıcı rolü yakıştırılmıştır. Dolayısıyla hayatın her aşamasında Hızır'dan yardım bekleyen yöre insanı, doğal afetler karşısında da koruyucu olarak Hızır'dan yardım bekler.

Tunceli Çemişgezek'te de kıtlık, zaman zaman görülen bir doğal afettir. Çemişgezek halk inanışında kıtlık bittikten sonra ilkbaharda nisan ayında yağın ilk yağmur suyu ile yoğurt mayalanır (Koçoğlu, 2016, s. 112). Yörede özellikle nisan yağmuru bolluk, bereket sembolü olarak bilinir ve nisanda yağın ilk su ile çeşitli ritüeller gerçekleştirilir (Kaval, 2023, s. 106). Tunceli'de kıtlık sonrası gelen dönemde özellikle nisan ayında bu tarz uygulamaların yapılması boşuna değildir. Nitekim en eski devirlerden beri bahar mevsimi yeniden doğuşu, dirilmeyi ve yeni bir hayatı sembolize eder. Bu anlamda Anadolu'da baharın gelişi çeşitli törenler ile kutlanır. Bölgenin kültür hafızasında nisan yağmuruna bu şekilde yakıştırmaların yapılması Anadolu'da her zaman bahar mevsimine yüklenen simgesel anlamların tezahürüdür diyebiliriz.

Yukarı Fırat Havzası'nda zaman zaman meydana gelen kıtlık afetleri, bölgenin mutfağına da etki etmiştir. Erzincan ve çevresinde kıtlık zamanlarında ziraatı yapılmayan ve doğada kendiliğinden yetişen bitkiler halk mutfağında en çok tüketilen ürünler olmuştur. Bu bitkiler kıtlık zamanlarından sonra da alışkanlıklar sonucu mutfak kültüründe olmaya devam etmiştir (Coşkun, 2023, s. 53).

Bingöl'de yine eski dönemlerde kıtlık zamanlarında evde daha önceden biriktirilen unu idareli kullanmak için yulafın bir başka çeşidi olan "gılgır" denilen bakliyat, taş değirmende öğütülerek un hâline getirilirdi. Eski devirlerde bu yulaftan elde edilen undan yapılan ekmelekler lezzet açısından iyi olmamasına rağmen kıtlık zamanı insanlar bundan mecburen yararlanırdı (Hamarat, 2017, s. 123).

Erzincan ve Bingöl'de şekillenen bu geleneksel halk mutfağı ürünleri, doğada meydana gelen hadiselerin insan yaşamını ne derecede etkilediğinin en güzel örnekleridir. Çünkü tabiatın bir parçası olan insanın, oluşturduğu kültürün en önemli mimarı hiç şüphesiz içinde yaşadığı doğadır. Bu yüzden yaşadığımız doğa; halk inanışlarımızı, korkularımızı, halk anlatılarımızı, halk mutfağımızı ciddi derecede şekillendirir. Dolayısıyla bölgede kıtlık gibi doğal afetler olmasaydı belki de bugün yukarıda telaffuz edilen halk mutfağı ürünlerinden bahsetmeyecektik.

Doğa hakkında yeterli bilgiye sahip olmayan bölge halkının doğal afetlere yönelik çıkarımları dikkat çekicidir. Bingöl halk inanışlarına göre doğadaki gelişmeler dikkatli takip edilirse kıtlığın olacağı önceden bilinebilir. Buna göre yörede yağmurların yağmadığı, toprağın kurduğu kurak mevsim dilimlerinde karıncaların çoğalması ilerde meydana gelecek olan kıtlığa işaret olarak yorumlanmaktadır (Irmak, 2018, s. 208).

Malatya il merkezi ve ilçelerinde de kıtlığın olacağına işaret eden gelişmelerin önceden meydana geldiğine inanılır. Malatya halk inanışlarına göre, güneş ve ay tutulması meydana gelecek olan kıtlığın habercisidir. Bu yüzden eski dönemlerde meydana gelen bu doğa olayları halkı tedirgin eden durumlar olarak yorumlanmış ve buna göre önlemler alınmıştır (Yıldırım, 2020, s. 77). Çünkü "doğa ve doğa unsurlarıyla gerçekleşen zorunlu etkileşim arkaik düşüncenin yaşam konusundaki davranış ve eylemlerini de şekillendirmiştir" (Doğan, 2024, s.133).

Bölgede bu şekilde gelecekte meydana gelecek doğal afetleri işaret eden hadiseleri yorumlamak bölgede yaşanmış trajik yaşanmışlıkların bir yerden sonra oluşturduğu halk bilgeliğidir. Bu halk bilgeliği, bölge insanının hayatın her aşamasını tecrübe ederek meydana getirdiği veriler bütünüdür. Dolayısıyla yaşanmışlıklar, tanık olmalar bu bilgiyi oluşturan temel bileşenlerdir. Bahsedilen bu aşamaların da bölge insanında ziyadesiyle

var olduğu, doğal afetler karşısında geliştirdikleri inanış ve anlatıların varlığından anlaşılmaktadır.

3.1.3. Şiddetli Soğuklar

Karasal iklimin hâkim olduğu Yukarı Fırat Havzası'nda zaman zaman bölge insanının hayatını olumsuz etkileyen şiddetli soğuklar meydana gelmiştir. Bu şiddetli soğukların bölge insanının sağlığı üzerinde çok yıpratıcı etkileri olduğu gibi bölge insanının folklorunda da önemli oranda karşılığı olmuştur. Rıfat Araz'ın belirttiğine göre eski dönemlerde Elâzığ Harput'ta iklim olaylarının halkı evlere kapattığı zamanlarda Harput'ta çocuklar şu dörtlüğü söylerdi.

Bulut get, güneş gel
Ayran ekmek ye de gel
Kızın tandura düşmüş
Oğlun bucağa... mış

Bir top ateş al da gel (Araz, 1995, s. 42).

Dikkat edilirse Harput'ta şiddetli soğukların olduğu zaman dilimlerinde söylenen bu sözler, tıpkı daha önce yağmur yağdırmak için bölgede çocuklar tarafından söylenen tekerlemelere benzemektedir. Dolayısıyla yağmur yağdırma ritüellerinde olduğu gibi şiddetli soğuklarda da icra edilen bu sözler, İslamiyet öncesi inanç sistemlerinin devamı olarak değerlendirilebilir. Ancak bölgede doğal afetler karşısında sadece İslamiyet öncesi inanışları yansıtan ritüeller ve İslamiyet ile ilgili uygulamalar görülmez. Bölgede aynı zamanda Hristiyan dinine mensup halkın bu dönemlerde yaptıkları uygulamalarda ise Hristiyanlığın etkisi görülmektedir.

Özellikle Cumhuriyet öncesi dönemde çok kültürlü bir yapıya sahip olan Palu'da Müslüman olmayan halk, kışın en şiddetli soğukların yaşandığı şubat ayında “Sarp Sarkısı” gününü kutlardı. Bu zaman diliminde Palu'da yaşayan halk, şiddetli soğuklara rağmen adak yerlerine giderek ibadet ederdi. Bayram olarak kutlanan bugünde özellikle Ermeni kadınlar, gelinler ve yetişkin kızlar birkaç gün oruç tutardı. Bu oruç, zor bir oruç olup pazartesi gününden çarşamba öğleye kadar sürerdi. İki buçuk gün süren bu oruçta oruç tutan kişi su dahi içmezdi. Çarşamba öğleden sonra oruç tutanlar tüm akrabalarının katılımı ile yemek yedi. Bu yemeğe “dzompats” (oruç açma) denilirdi. Bu yemekten sonra tekrar oruç tutan kadınlar çarşambadan cumaya kadar sürecek ikinci bir oruç tutardı. Bütün bu ibadetler, yılın en şiddetli soğuklarının yaşandığı zaman diliminde yapılırdı. Palu'da yine şiddetli soğuklarda ve özellikle yılbaşı zamanlarında çocuklar damdan dama atlayarak evlerin bacalarında gezerlerdi. Çocuklar hangi evin damına giderse kırmızı bir elmayı bir ipe bağlayıp bacadan aşağı sarkıttı. Ev içinde ocak etrafında toplanan ahali elmayı alıp içine madeni para koyup tekrar ipe bağlardı. Kadınlar ise bacalardan ev halkı yemiş doldursun diye torba sarkardı. (<https://www.houshamadyan.org/tur/haritalar/diyarbakirvilayeti/palu/din/bayramlar.htm> l.).

Harput'ta şiddetli geçen ve insanların evlerine kapandığı bir dönemde Harput şairleri tarafından şiirler yazıldığı kaynaklarda yer almaktadır. Şiddetli soğuklar karşısında 1927 yılında yazılan şiirlerden biri Osman Remzi'ye ait olan “Kış Duası” başlıklı şiirdir.

İlâhi! Kerem et, lütunu göster;
Yakacak namına derman kalmadı!
Bu sene kış oldu ölümden beter,
Merekde bir avuç saman kalmadı.

“Erbain” çıkınca dedik seâmet,
“Hansin”in sonunda kopdu kıyâmet!

Şu ayda kırıldı büsbütün tâkat,
Orucu tutmağa imkân kalmadı!

Cemreler düştü hep, hesaplar şaşdı!
Savuğun şiddetli haddini aşdı.
Züğürdün feryâdı arşa yanaşdı,
Zengin'in göğsünde îman kalmadı!

Hep bahâr aşkıyla sarardık sorduk,
Geldi mart dokuzu kara tutulduk.
Pirince giderken bulgurdan olduk,
Bahtına küsmeyen insan kalmadı.

Kullarına bu mudur Yarep nesibi?
Göründü kocaman küplerin dibi!
Ayakdan düşenin eskisi gibi.
Elinden tutacak cânân kalmadı.

Ah eder gibidir dumanlı dağlar;
Baharı sayıklar bahçeler, bağlar.
Kuzular meleyip, koyunlar ağlar
Yoğurttan vaz geçtik ayran kalmadı!

İlahî! Kerem et, kusura bakma.
Remzi'yi daha çok mahrum bırakma.
Dünyâda cehennem nârına yakma,
Bu kışın çekmedik ziyan kalmadı (Memişoğlu, 1995a, s. 120).

Bölgede 1927 yılında yaşanan şiddetli soğuk, Tunceli Çemişgezek'te de etkili olur. Bu zaman diliminde insanlar ne kendilerine ne de hayvanlarına verecek yiyecek bulamaz hâle gelirler. Halk hafızasında oldukça etkili olan bu doğal afet üzerine Pulurlu Şeyh Mustafa'nın yazdığı şiir şu şekildedir:

Aklımız erişmez takdir ezele,
Sattık samanları, düştük gazele.
İmkân mı, gazelle mallar düzüle,
Aman yarab, aman sen medet eyle.

Bilmedik işimiz, şaşırдық kaldık.
Dünyada gezerken, efsane olduk.
Erzak cihetine bir çare bulduk
Asman yarab, aman sen medet eyle.

Alaf cihetine gelince millet,
Ekilen tohumdan olmuştur gillet.
Korkam bu sebepten görüle zillet,
Aman yarab, aman sen medet eyle.

Ekilen buğdaylar tohumun verdi.
Kimseye açılmaz ihtiyaç derdi.
Çünkü temeli yaradan kurdu.
Aman yarab, aman sen medet eyle.

Gel sen de yazıcı yalvar Hüda'ya,
Haddi payan olmaz bahr-i ataya.
Tahammül olunmaz geçen şitaya,
Aman yarab, aman sen medet eyle.

O kışın çokluğu âlemi yaktı.
Sürü sahipleri iflasa çıktı.
Yarım müslümanlar imandan çıktı.

Aman Yarab, aman sen medet eyle (Gökalp, 2005, s. 24).

Dikkat edilirse hem Harput'ta hem de Çemişgezek'te etkili olan şiddetli soğuklar karşısında yazılan bu şiirlerde bölge halkının çaresizliği çarpıcı ifadelerle yansıtılmaktadır. Şiddetli soğukların yöre halkını hem maddi hem de manevi yönden yıpratmış anlaşılmaktadır. Bölge halkının bu felaketlerden etkilendiğini anlatan bu şiirlerde aynı zamanda hayvanların da ciddi bir şekilde zarar gördüğü belirtilir. İşte bu yüzden eski devirlerden beri insanlar en az kendileri kadar doğal afetlerden etkilenen ve zarar gören hayvanları her zaman dikkate almış ve onların çeşitli davranışları karşısında yorumlar geliştirmişlerdir.

Tunceli'de yaşayan ve genelde hayvancılıkla uğraşan göçebe Şavaklılar da doğa olayları karşısında hayvanların hareketlerini dikkatle izlerler. Göçebe Şavaklılar için en önemli zaman dilimlerinin başında "Koç Katımı" günü gelir. Bu önemli günde sürü sahipleri sürüye katılması için saldıkları koçun hareketlerinden halk meteorolojisine dayalı bir tahmin yürütürler. Buna göre sürüye katılan koç, kara koyuna giderse gelecek olan kış mevsiminde şiddetli soğukların olacağına ve halkın zor durumda kalacağına inanırlar (Kutlu, 1987, s. 118). Bingöl halk inanışlarına göre de kış mevsiminin şiddetli geçeceği önceden tahmin edilebilir. Yöre halkına göre kuşlar güz döneminde sürü halinde uçarsa o yıl kışın erken geleceğine ve şiddetli soğuklar ile yağışlar olur. Bu yüzden Bingöl'de yaşayan vatandaşlar, doğada meydana gelen bu değişimlere göre önlemler alarak kıtlığa karşı hazırlıklı olurlar (Irmak, 2018, s. 196).

Eski dönemlerde maddi imkânsızlıklar, ulaşım şartlarının zorluğu, bilgisizlik gibi durumlar bölge insanının başka yerleşim yerleri ile iletişim kurmasını zorlaştırmıştır. Bu durum, bölge de iklim ve doğa olaylarına karşı çoğunluğu tahmine dayanan yorumların yapılmasına neden olmuştur. Bölge halkı doğa karşısında tahmine dayanan bu yorumları bizzat şahit oldukları tabiat olayları karşısında geliştirmiştir. Bu bilgiler nesiller boyunca sözlü olarak aktarılmış ve bir yerden sonra halk bilgisi şeklini almıştır. Yukarı Fırat Havzası'nda da görülen bu inanışlar ve anlatılar bölgenin halk bilgeliğini yansıtmaktadır.

3.2. Ani Gelişen Doğal Afetler

3.2.1. Deprem/Zelzele

İnsanoğlunu var olduğu günden beri en çok etkileyen doğal afetlerin başında şüphesiz deprem gelmektedir. Depremin hiçbir şekilde önlenemez nitelikte olması, onu insanlığın kolektif bilincinde en çok korkulan doğal afet hâline getirmiştir. İlk insanlar, korkunun getirdiği bir sonuç gereği bu doğal afetten korunmak için tanrılara kurbanlar sunmuştur (Şahin, 2019, s. 7). Türk kültürüne bakıldığında mitolojik dönemlerden günümüze gelinceye kadar depremlerin her zaman dikkate alındığı görülmektedir. Deprem kuşağı içinde yer alan Anadolu'da da meydana gelen depremlerin Anadolu insanının edebiyatının yanında halk inanışlarını da çok etkilediği tespit edilmiştir. Aşık edebiyatında da Anadolu'da meydana gelen depremler ile ilgili yazılmış önemli oranda deprem destanı mevcuttur (Özdemir, 2023, s. 232). Türkiye'de neredeyse her bölge, deprem kuşağında yer almaktadır. Bu yüzden olacak ki Türkiye'de görülen doğal afetlerden biri olan depreme yönelik bir folklor gelişmiştir (İlgürel, 2000, s. 197).

Türkiye'de depreme dayalı folklorun geliştiği bölgelerden biri de tarihte pek çok depremin yaşandığı Yukarı Fırat Havzası'dır. Bölgede yaşayan insanların hem halk anlatılarında hem de halk inanışlarında depremin izleri belirgin bir şekilde mevcuttur.

Bölgede deprem/zelzele ile ilgili daha çok şiir formatında yazılar dikkat çekmektedir. Bu yazılara genelde “şiir”, “ağıt” ya da “destan” şeklinde başlıklar verilir.

Elâzığ’da çıkan ve yöre folkloru için de önemli bir kaynak olan Yeni Fırat Dergisi’nde 1966 yılında bölgede meydana gelen bir depremi konu alan “Yolcu” mahlasıyla “Yas Destanı” başlıklı bir şiir yer alır. Söz konusu şiir şu şekildedir:

Öğle sonu ikindi,
Yine dağ taş silkindi
Yurdun tozla buz oldu
Bir daha köyü kendi

Yıkıldı yine heyhat
Karlıova, Hınıs, çat
Erzurum’dan Muşa dek
Şinler dizildi kat kat

Gösterip hakka rıza
Günahsız gördük ceza
Bir varmış, bir yok olmuş
Varto bu nice kaza!

Ürperdik derd ağında
Allahın her çağında
İl hamakta sallanır
Biz deprem koçağında

Kimi aç kimi tokmuş
Klandan ölen çokmuş
Öyle damlar çökmüş ki
Bir tek kurtulan yokmuş.

Yine zelzele taşkın
Ölen üçbinden aşkın
Yaşar ölüye döndük
Kalan ölenden şaşkın

Bir gün bir ay değil ki
Her yıl bu böyle belki
Deprem baskının ah
Ne sonu bu ne ilki

Yuva yurt oldu dümdüz
Yar yavru kaldı öksüz
Koy beni oy diyem oy!
Ağlıyam gece gündüz.

Kerem et tufu bol sun!
Yter bu çile dolsun.
Tanrım bu millet için
Bu yas bâri son olsun (Yolcu, 1966, s. 4).

Yeni Fırat Dergisi’nin 1966 yılında çıkan 32. Sayısında ise Haydar Duman’ın “Muş Türküsü” başlıklı şiiri yayınlanır. Söz konusu şiir de 1966 yılında meydana gelen ve Yukarı Fırat Havzası’nı da etkileyen deprem üzerine yazılmıştır.

Çılgılık koparır kuşlar öterken
Bingöl’de ağıt, Muş’ta ağıt var!

Birden, bin ocak söndü tüterken,
Üstünde uçan kuşta ağıt var!

Çat, Varto, Hınıs' bahsi edende;
Çiy, gözyaşındır, gülde, çimende.
Bir türküsü var, aksı Yemen'de,
Muş derken akan yaşta ağıt var

Yarap o ne afet, o ne gündü?
Gün ortası bin bir çıra söndü!..
Taş, toprağa; toprak, taşta döndü,
Toprakta ağıt, taşta ağıt var (Duman, 1966, s. 7).

Bölgenin bir gerçeği haline gelen depremler karşısında söylenen bu şiirlerden anlıyoruz ki deprem bu coğrafyada süreklilik arz eden bir afettir. Bu yüzden kayıpları çok olan bölge halkının deprem ile ilgili dile getirdiği her sözde derin acıların izlerini görmek mümkündür.

Yukarı Fırat Havzası'nda depreme en çok maruz kalan şehirlerimizden biri ise Erzincan ilidir. Tarihte pek çok kez yıkıcı depremlere maruz kalan Erzincan'da halk, bir yerden sonra depremi diğer bir adı ile zelzeleyi Erzincan'ın kaderi olarak kabul etmiştir (Öztürk, 1998, s. 141). Erzincan'da meydana gelen deprem felaketleri ile ilgili yazılan destan, ağıt ve şiirlerde bu düşünceyi görmek mümkündür.

Kan ağlıyor Erzincan'ın dağları
Veran kaldı mor sümbüllü bağları
Sivas'a geliyor kalan sağları
Şikâyetim kimden, kime ne diyem

Zelzele olunca kayalar çatlar
Düşer minareler top gibi patlar
Kesildi telgraf işlemez hatlar
Şikâyetim kimden kime ne diyem

Görünüyor Erzincan'ın ovası
Issız kaldı nicelerin yuvası
Yavrular ağlıyor yoktur annesi
Şikâyetim kimden kime ne diyem

Erzincan, Erzincan hep veran oldu
Sarardı gül benzim sarısı soldu
Bize ne olduysa Allah'tan oldu
Şikâyetim kimden kime ne diyem (Elik, 1996, s. 74).

Ruhi Kara'nın derlediği Erzincan'ın Gözyaşları (Deprem Ağıt ve Destanları) başlıklı eserde de Erzincan üzerine yazılan ağıt ve destanlar yer almaktadır. Söz konusu çalışmada tanınmış şairlerin, âşıkların şiirleri, Erzincan dışında yaşayıp Erzincan depremi için yazılan şiirler ve Erzincanlıların yazdığı şiirler yer almaktadır (Kara, 1993). Çalışmanın girişinde anonim olan bir ağıt, şu şekildedir:

Erzincan yüreğim yaktı dağladı
Sel oldu gözümün yaşı çağladı
Sana yedi cihan ağladı
Erzincan, Erzincan, güzel Erzincan

Karardı dağların bulutla doldu
Ovalar, yaylalar mezar mı oldu?

Felek özündeki canlar nic oldu

Erzincan, Erzincan güzel Erzincan (Kara, 1993, s. 4).

Dikkat edilirse Erzincan depremleri karşısında yazılan bu şiirlerde depremin Erzincan'ın kaderi olduğuna dair bir izlenim yer almaktadır. Özellikle “Bize ne olduysa Allah'tan oldu, Şikâyetim kimden kime ne diyem” sözleri bir teslimiyet ifadesidir. Dolayısıyla bu sözler, Allah'a afet karşısında şikâyet etmek yerine onun merhametine sığınış ifadeleridir. Yüzyıllar boyunca bu afetlere maruz kalmış, doğa hakkında bilgisi az olan bölge insanının bu şekilde düşünmesi elbette yadırganacak bir durum değildir.

Deprem karşısında kendilerini çaresiz hisseden Erzincanlılara göre; deprem zamanlarında enkaz altında kalan insanlara yardıma gelen sarıklı adamlar vardır. Yöre insanı, bu sarıklı adamları yörenin manevi değerlerinden Terzi Baba'nın kerameti olduğuna inanır (Bezgin, 2019, s. 127). Terzi Baba ziyareti, günümüzde de hem Erzincan halkının hem de dışardan gelen ve çeşitli dilekleri olan vatandaşların en çok ziyaret ettiği manevi mekânlardan biri konumundadır.

6 Şubat 2023'te Kahramanmaraş merkezli depremde en çok etkilenen illerden biri de Malatya olmuştur. Tüm Türkiye'yi derinden yaralayan bu depremde âşıklar, depremin meydana geldiği coğrafya ile ilgili ağıtlar, destanlar dile getirmiştir. Konu ile ilgili Nedim Bakırcı “Âşıkların Dilinde Kahramanmaraş Merkezli Depremler” başlıklı bir çalışma hazırlamıştır. Söz konusu çalışmada İskender Hikmeti'nin yazdığı Malatya ve diğer deprem coğrafyası ile ilgili söylenen “Deprem Destanı” şu şekildedir:

Altı Şubat sabah baktım ekrana
Gördüm bizim eller virane olmuş
Acı haber ulaşmıştı her yana
Sordum bizim eller virane olmuş

Kara kış dağları sarmış dumana
Bilmem ne eylerdim ben bu zamana
Yola revan oldum Adıyaman'a
Vardım bizim eller virane olmuş

Acı haber tez yayıldı dünyaya
Kuvvet mi dayanır patlayan faya
Ellerim koynumda o Malatya
Girdim bizim eller virane olmuş

Dayanmak zor yürekteki sızıma
Ağlıyorum yetim kalmış kuzuma
Adana'da ellerimi dizime
Vurdum bizim eller virane olmuş
Arıyorum bulamadım çaremi
Bu toprağa uğramasın haremi
Gözyaşımda Urfa'daki yaramı
Sardım bizim eller virane olmuş

Kadir Mevla'm yardım eyle kuluna
İçim yanar Hataylının haline
Bindim arabama Antep iline
Sürdüm bizim eller virane olmuş
Maraş yine derdime dert katılıyor
Üzerime elem keder yüklüyor
Tufan koptu kâinattan bekliyor
Yardım bizim eller virane olmuş

Enkazlar içinde ara sen seni
İnananlar için bu dünya fani
Boşuna uğraştım canı bedeni
Yordum bizim eller virane olmuş

İskender Hikmeti garibin biri
Gezip dolaşanlar Diyarbakir'i
Türkiye'm yas tutar bayrağım yarı
Yurdum bizim eller virane olmuş (Bakırcı, 2023, s. 64-65).

Yukarı Fırat Havzası sakinlerinin kültür dünyalarının bir parçası olan halk inanışlarında da deprem ile ilgili dikkate değer kabuller mevcuttur. Bingöl halk inanışlarına göre, deprem olmadan önce bu doğal afetin olacağını sezen canlıların varlığına inanılır. Bingöl'de özellikle kırsal kesimde “karıncaların bir yerde kümelenmesi depreme işaret olarak yorumlanır” (Irmak, 2018, s. 208). Bingöl'de yine Türk dünyası ve Anadolu'nun genelinde olduğu gibi köpeklerin gece ulumaları depremin habercisi olarak kabul edilir (Irmak, 2018, s. 206).

Yerel kültürün önemli bir unsuru olan halk inanışları, Tunceli ilinde de dikkate alınır ve genelde uygulanır. Uzun bir tecrübe ve yaşanmışlık sonucu zengin bir halk inancı meydana getiren Tunceli insanına göre ise kurt ulumaları, deprem ve başka doğal afetlerin habercisidir (Kaval, 2023, s. 44). Tunceli'nin Mazgirt ilçesinde ise Bingöl halk inanışlarına benzer şekilde bir evin önünde köpeğin uzun uzun havlaması depremin olacağına dair işaret olarak yorumlanır (Kaval, 2023, s. 80).

Depremin önceden olacağına dair hayvanların hareketlerine yüklenen bu manalar, bölge illerinde genelde birbirine benzer bir şekilde görülür. İller arasında küçük farklılıklar olsa da köken olarak ortak bir hafızanın ürünü olarak kabul edilen bu inanışlar, bölge insanının doğal afet folkloruna dair verileridir.

3.2.2. Seller- Su Taşkınları- Çığlar

İklimi ve coğrafi yapısı neticesinde Yukarı Fırat Havzası'nda çok sık görülen seller, su taşkınları ve çığ gibi doğal afetler sadece bir afet olarak değerlendirilmemektedir. Bölgeyi derinden etkileyen bu afetler, bölge insanı için folklorik anlamları da olan doğal hadiseleridir. Bu yönü itibarı ile bu doğal afetler, Yukarı Fırat Havzası sakinlerinin kültür dünyalarını etkileyerek folkloruna yansımıştır. Bu doğal afetler de bölge insanı tarafından genelde tanrısal cezalar olarak algılanmış ve bu doğrultuda çıkarımlar yapılmıştır.

Elâzığ'ın Sivrice ilçesinde bulunan ve mahalli adı “Gölcük” olarak da bilinen Hazar Gölü'nün de doğal bir afet sonucu meydana geldiğine inanılır (Görkem, 2006, s. 206). Bu göl, yöre insanının kültür dünyasında önemli bir yerdedir. Nitekim “bir bölgede göl varsa o göl hakkında büyük olasılıkla efsane de vardır denilebilir.” (Çetindağ Süme, 2014, s. 187). Hakkında efsanelerin olduğu göllerden biri de bu anlamda Elâzığ Sivrice'de yer alan Hazar Gölü'dür. Hazar gölünün oluşumu ile ilgili yazılı ve sözlü kaynaklarda farklı efsaneler mevcuttur. Yazılı kaynaklarda yer alan efsanelerden biri şu şekildedir:

Gölün yerinde eskiden büyük bir şehir varmış. Şehre, dilenci bir kadın gelmiş. Belki de bu Cenab-ı Allah'ın gönderdiği Hızır A.S.'miş. Tuz istemiş, kimse tuz vermemiş. Sadece bir evden bu kadına tuz vermişler. Kadın da orada beddua etmiş: “İnşallah, bu gece sabaha kadar şu evin dışında evlerinizi su keser.” Hakikaten de orasını sabahleyin su kesmiş. Suyun içinde sadece bir ev kalmış. Dilenciye tuz verdiği için o evi, su kesmemiş (Görkem, 2006, s. 190).

Ali Berat Alptekin Fırat Havzası Efsaneleri çalışmasında ise göl ile ilgili anlatılan başka bir efsane mevcuttur: Buna göre:

Zamanında, Hazar Gölü'nün bulunduğu bölgede bir yerleşim merkezi varmış. Bu yerleşim yerinde, değişik muhitlerden gelen insanları bulmamız imkân dahilindedir. Buraya gelenlerden ikisi de karı kocadır ve uzak yerlerden gelmişlerdir. Kadının hamile kalması, dokuz ayın dolması, arkadan doğum sancıları... Fakat, nedendir bilinmez, kadıncağız burada sancı çekerken, bölgenin diğer sakinleri, buna hiç mi hiç yardım etmezler... sadece temiz kalpli yaşlı bir nine, kendisinden yardım isteyen adama; karısına doğum yaptırabileceğini belirterek onunla birlikte gelir. Doğumu yaptıran nine nur yüzlü bebeğe iyilikler, annesine şifalar diledikten sonra, yeni baba olan ev sahibi, bunu tekrar evine götürmek için dışarı çıkar. Çıkar ama çıkmasıyla birlikte gördüğü manzara karşısında ne yapacağını şaşırır. Çünkü oturdukları köyden hiç eser kalmamış, kendi evleri dışında bütün evler Hazar'ın derin suları altında yok olmuştur (Alptekin, 1993, s. 99-100).

Konu ile ilgili bir diğer rivayete göre:

Bu günkü gölün bulunduğu yere Hz. Hızır gelir ve bir evden ekmek ister. Ancak kendisine, istenilen şey verilmediği gibi üstelik bir de hakaret edilerek kovulur. Bunun üzerine Hz. Hızır elini açarak: "Ya Rabbi, burası suya gark olsun." Diye beddua eder.

Allah, Hz. Hızır'ın duasını kabul eder ve o anda Hazar Gölü'nün üzerindeki şehri, sular altına alıverir (Alptekin, 1993, s. 100).

Elâzığ folklorunda kıymetli bir yeri olan ve farklı varyantları olan bu efsanelere bakıldığında Hazar Gölü'nün doğaüstü müdahale sonucu olan bir doğal afet ile oluştuğuna inanılmaktadır. Bu anlamda yörede karşımıza çıkan doğaüstü güçlerden biri Hızır'dır. Bölgede Hızır, her ne kadar yardımcı bir güç olarak kabul edilse de halkın işlediği günahlar karşısında yıkıcı etkileri olan ve halkı cezalandıran doğal afetlere neden olduğu sonucuna da varıyoruz. Bölge halkı bu anlamda meydana gelen sel ve su taşkınlarını doğaüstü müdahale olarak değerlendirmiş ve doğrultuda efsaneler yaratmış diyebiliriz. Hazar Gölü ile ilgili Elazığ'da anlatılan efsaneleri de bu inanın yansımaları olarak kabul etmek mümkündür.

Elazığ'da halk arasında çok bilen Arap Baba efsanesi de bu anlamda doğal afet temaları taşıyan bir efsanedir. İshak Sunguroğlu'nun "Harput Yollarında" adlı çalışmasının birinci cildinde yer verdiği ve günümüzde de halk arasında benzer şekilde anlatıldığı "Arap Baba" efsanesi şu şekilde geçmektedir:

Harput ve dolaylarında bir yıl yağmur yağmamış... Kuraklık yüzünden halk kıtlık olacak diye heyecandaymış... İşte tam bu sırada Arap Baba türbesine yakın evlerde oturan 'Selvi' namında ihtiyar bir kadın rüyasında: Arap Baba'nın başı kesilip bir dereye atılırsa derhal yağmurun yağacağını duymuş. Kadın buna aldırmamış... Fakat her gece evi taşlanmak suretiyle tehdit edilince çarnaçar bunu yapmış ve hakikaten de yağmur başlamış... Kırk gün kırk gece mütemadiyen devam eden yağmurlar, adeta bir tufan halini almış... O sıra yine bu kadın rüyasında Arap Babayı görüyor... 'Benim başımı nereye attınsa hemen bana getir, yoksa halin haraptır' diye vaki olan ihtar üzerine ertesi sabah kadın kestiği başı attığı derenin bir kenarında buluyor, türbeye getirerek yerine koyuyor, bunun üzerine yağmurlar da kesiliyor (Sunguroğlu, 1958, s. 314-315).

Kaynağı Harput olan Arap Baba efsanesi, bölge halkının meydana gelen doğa olaylarını anlamlandırma ve bir yerden sonra doğanın yıkıcı gücüne ile başa çıkma yöntemlerinin bir ifadesi olarak görülebilir. Dolayısıyla bölge halkı her ne kadar bu doğal afetleri tanrısal bir ceza olarak kabul etse de aynı zamanda afetler ile mücadele etme motivasyonuna da geliştirdiklerine şahit oluyoruz.

Malatya ve Elâzığ arasında akan Fırat Nehri'nin azgın sularının bölge folklorunda oldukça mühim bir yeri vardır. Fırat Nehri'nin azgın suları, zaman zaman sel taşkınlarına sebep olduğu gibi sulara kapılan insanların boğulmalarına da sebep olmuştur. Bu anlamda “Kömürhan Köprüsü Harput'a Bakar” türküsü, yörede meydana gelmiş trajik bir boğulma hikâyesinin sözlerini içermektedir.

Şu Fırat'ın suyu akar serindir oy oy
Ölem ölem derdo ölem akar serindir oy
Yârimi götürdü anam kanlı zalimdir
Ölem ölem kanlı zalimdir nasıl gülem oy

Daha gün görmemiş taze gelindir oy oy
Ölem ölem derdo ölem taze gelindir oy
Söyletmeyin beni anam yaram derindir
Ölem ölem yaram derindir nasıl gülem oy

Kömürhan köprüsü Harput'a bakar oy oy
Ölem ölem derdo ölem Harput'a bakar oy
Kör olası zalim Fırat ocaklar yıkar
Ölem ölem ocaklar yıkar nasıl gülem oy

Ahbaplarım gelmiş ağıtlar yakar oy oy
Ölem ölem derdo ölem ağıtlar yakar oy
Söyletmeyin beni anam yaram derindir
Ölem ölem yaram derindir nasıl gülem oy (İpek, 2022, s. 4-5).

Kökeni ağıt olan bu türkünün sözlerine bakıldığında bölge halkı, bu anlamda Fırat Nehri'nin azgın sularını kişileştirerek beddualar etmekte ve acılarını bu şekilde dile getirmektedir (Çetindağ, 2006, s. 326-327). Buna benzer şekilde Yeni Fırat Dergisi'nin 1964 yılında çıkan 23. sayısında ise Fırat nehrinin neden olduğu taşkınları ve Fırat Nehri'ne olan sitemi dile getiren “Fırat'la Hesaplaşma” şiirinde de yine benzer temalar işlenmektedir.

Yüzyıllarca, durmadan; çağladın, yıktın, söktün
Toprağımı, taşımı götürüp çöle verdin!...
Vatanından kışkandın suyunu, serinini
Vefasız çıktın Fırat; nen varsa ele verdin
Vadilerimi yardım, ovalarımı yuttun
Kaç ocağın külünü savurdun; yele verdin!
Okşadık, sevdik seni; “dur gitme” “yavaş” diye
Sen kudurdun, köpürdün; yurdumu sele verdin
Ne kervanlarıma yol ne yolculara geçit...
Biz sana bel bağladık, sen bize çile verdin...

II

Fakat doldu vadesi, zülüm saltanatının
Çelikten kementlerle boynunu buracağız...
Gayri azgın kurt gibi kapıp kaçmayacaksın
Keban vadilerinde karşına duracağız.
Aht ettik bağrımıza basmaya seni Fırat!
Belini sarmak için hızını kıracağız...
Ey Palandökenler' den kükreyn erkek aslan
Seni, yelelerinden zincire vuracağız
Ve geçmişi unutup; sen, ben omuz omuza

Medeniyet yükselen bir vatan kuracağız (Gencosmanoğlu, 1964, s. 3).

Dikkat edilirse bölgede günümüze doğru yaklaşıldıkça doğal afetler ile gerçekçi manada mücadele eden insan tipi karşımıza çıkmaktadır. Yörede daha önce afetleri

tanrısal bir ceza olarak gören ve kaderine teslim olan bölge insanının bir yerden sonra afetlerin kaynağına inerek çareler ürettiği anlaşılmaktadır. Dolayısıyla Keban Barajı'nın yapımı, bölge halkı arasında sel ve su taşkınlarına karşı bir çözüm olarak algılandığı anlaşılmaktadır.

Cumhuriyet öncesinde dönemlerde Malatya'da ise 21 Haziran'da "Vartavar" denilen bayram kutlanırdı. Malatya'da bayram günü yapılan uygulamaların kaynağı, Nuh tufanına atıfta bulunan uygulamalardır.

Malatya şehrinde çok sayıda kaynak ve çeşme olduğu göz önüne alındığında suya tapınmayla alakalı bu eski kutlama şekli evlerin avlularında, insanların piknik yapmaya gittikleri pınar başlarında, nehir ve göllerin kıyılarında kutlanırdı. Yöresel geleneğe göre Nuh Peygamber gemisinden indikten sonra aile üyelerinin üzerine su fırlatmıştır ki Yaratıcı mukadderatını ve yeryüzünü sellerle yerle bir eden gazabını unutmalarını. Nuh Peygamberle ilgili bu hikâye anısında bu bayramda güvercin uçurulması da âdettendir." (<https://www.houshamadyan.org/tur/haritalar/mamuret-uel-azizvilayeti/malatia sancagi/din/bayramlar.html>).

Malatya'da görülen bu uygulama bize kozmogoni mitlerini hatırlatmaktadır. Kaos ortamından düzene geçen süreçte suyun varlığı bu tarz mitik anlatıların en çarpıcı temasıdır (Keskin, 2020, s.255). Malatya'da yapılan bu uygulamada da kozmogoni mitlerine benzer izlerin yanında Nuh Tufan'ı gibi bir doğal afette anılmakta ve yeni nesillere aktarılmaktadır.

Tunceli halk inanışlarında ise doğal afetleri nazara bağlayan inanışlar mevcuttur. Buna göre Tunceli'de halk arasında

Yağmur ve sel felaketine uğrama gibi olumsuz şeylerin arkasında, genellikle bir nazar oyununun var olduğu kabul edilir. Böylesi hallerde ip baktırmak, muska yaptırmak, kitap açtırmak veya tuz okutmak, sıkça başvurulan karşı mücadele yöntemleridir. Bu işleri yapanların mutlaka din adamları kesiminden olmaları gerekmez. Pekâlâ din adamı kategorisine girmeyen bir kişi de bunu yapabilir (Çem, 2010: 38).

Tunceli'nin Pertek ilçesinde ise kuraklıklar baş gösterip yağmurlar yağmadığında bir akrep yakalanıp ipe bağlanır. İnanışa göre akrebin bu şekilde bağlanması ile yağmur yağar. Ancak ipe bağlanan akrep çözülmezse yağın yağmur su taşkınlarına ve sellere neden olur (Kaval, 2023, s. 107). Tunceli'de var olan bu uygulama bölgenin diğer illerinde de benzer şekilde olup genelde yılan yakma şeklinde gerçekleştirilen İslamiyet öncesi bir uygulamadır.

Tunceli'de söylenen bir halk türküsüne göre ise iki oğlu ve damadı çığ altında kalan yaşlı bir baba sazını alıp çığın üzerine gelir ve gece gündüz dua edip, yalvarır. Yaşlı babanın yakarışları sonucu Hızır, imdada gelir. Hızır, çığ altında kalan mahsurları kurtarmak için kılıcı ile karı yarar ve çığ altında kalanları kurtarır (Çem, 2010, s. 56). Çığ başında sazını eline alan yaşlı babanın sözleri şu şekildedir:

Aldım tamburumu, ağladım çığın üzerinde,
Baktım diyarda belirdi Kır At,
Aldır sazımı vardım yanına, anlattım derdimi,
Sürdü atı, geçti beni, dolaştı çığın üzerinde,
Çaldı kılıcı, yarıldı çığ,
Sey Musam çıkageldi aşağıdan
Evi yanasıca Baba!... Ödünçtür bize
Yerimizi sorarsan,
Meleklerle genç kızların yeri
Seslendiğin zaman sen,

Hızır çıkageldi (Çem, 2010, s. 56).

Tunceli halk inancına göre Hızır, ulu divanda Kırklar'ın başıdır. Bu türkünün önceki bölümlerinde Hızır'ın yaşlı adamın imdadına yetişip 40 süvarisi ile birlikte çığ altında kalanları kurtardığına dair şu ifadeler kullanılmaktadır (Çem, 2010, s. 56).

(...)

Döndüm geldim, ağladım çığın üzerinde,

Ben ihtiyarın sesi gitti ulaştı Ulu Divan'a

Baktım, yukarıdan bir seda geldi

Dedi:

Sesin geldi ulaştı kulağımıza

Kırk süvari gönderildi imdadına

Dedi:

Git evinde rahatına bak ihtiyar

Kırk süvari gönderildi imdadına (Çem, 2010, s. 56).

Tunceli'de Hızır'a yüklenen kurtarıcı ruh rolü, halkın Hızır'ı kötü günde bir sığınak olarak kabul ettiğini anlıyoruz. Hızır'a yüklenen bu rol, bölge halkında inanç dünyasında önemli olduğu kadar psikolojik ruh hallerine de iyi geldiğini söyleyebiliriz. Çünkü her zaman için bir umut olduğunu bilmek psikolojik anlamda kişiye bir rahatlık ve güven hissi verir. Bu anlamda Hızır, bölge insanı için sadece bir dini şahsiyet değil aynı zamanda doğal afet zamanlarında halka güven veren, halkın korkularını aşmasında yardım eden bir işlevle de karşımıza çıkmaktadır.

Sonuç

Türkiye'nin doğusunda yer alan Yukarı Fırat Havzası, sahip olduğu iklim ve coğrafi yapı nedeniyle tarihî süreç içinde pek çok doğal afetin meydana geldiği bir bölgedir. Bölge, tarih boyunca özellikle deprem, sel taşkınları, çığ, şiddetli soğuklar, kuraklık ve buna bağlı olarak kıtlık gibi doğal afetlere maruz kalmıştır.

Tarım ve hayvancılığa dayalı bir ekonomiye sahip olan bölge, çoğu zaman kuraklık ve kıtlık afetleri yaşamıştır. Bu doğal afet karşısında bölge halkının çare olarak genelde yağmur duasına başvurduğu tespit edilmiştir. Kuraklık ve kıtlığa bağlı olarak gerçekleştirilen yağmur yağdırma ritüelleri ve duaları bölgenin tamamında birbirine benzer şekilde yapıldığı tespit edilmiştir. Bölgedeki bu gelenek, çok uzun bir geçmişe sahip olup kaynağını İslamiyet öncesi Türk inanışlarından almasına rağmen bölgede yaşayan farklı dine mensup insanlarda da benzer şekildedir. Bölge insanının ekonomik yapıları gereği kuraklığı ve kıtlığı çok ciddi bir tehdit olarak algıladığı gibi bu afetleri kültür, inanç ve edebiyatlarına yansıttığı tespit edilmiştir.

Bölge insanını en çok etkileyen doğal afetlerden biri ise kış mevsiminde görülen şiddetli soğuklardır. Karasal bir iklime sahip olan bölge, çok sık bir şekilde şiddetli soğuklara maruz kalmaktadır. Bölge insanının uzun bir süre maruz kaldığı bu soğuklar onların kültür ve inanç dünyalarına da sirayet etmiştir. Özellikle şiddetli soğukların meydana geldiği zaman dilimlerinde evlerde kapalı kalan bölge insanının bu durum karşısında acizliklerini ifade eden şiirler söyledikleri anlaşılmaktadır. Bölge insanı bu zamanlarda hem kendileri hem de geçim kaynakları olan hayvanları için Allah'tan yardım isteyen şiirler dile getirmişlerdir.

Aniden meydana gelen ve sarsıcı sonuçları olan depremler de Yukarı Fırat Havzası insanlarını oldukça endişelendiren doğal afetlerden biridir. Erzincan, Bingöl, Elâzığ depremleri ve başka bölgelerde meydana gelip bölgeyi etkileyen depremler etrafında köklü bir folklor meydana getirilmiştir. Bu folklor içinde özellikle ağıt ve destanlar çok

belirleyicidir. Bunların yanında bölge insanı depremleri önceden haber veren işaretlerin olduğunu kabul edip bu hususta çeşitli inanışlar benimsemiş ve buna göre önlemler almıştır.

Yukarı Fırat Havzası, iklimi itibari ile çok yağış almaktadır. Bu yüzden bölgede zaman zaman aşırı yağışlara bağlı olarak sel ve su taşkınları görüldüğü gibi çığ felaketleri de yaşanmaktadır. Bölgede bu afetlere bağlı olarak yaşanılmış acıların, kayıpların bakiyesi olan ağıtlar vardır. Bununla beraber bu tarz felaketleri yine tanrısal ceza olarak algılayanlar olduğu gibi bu afetlerin nazardan kaynaklandığını kabul edenler de vardır.

Bölge insanının yüzyıllar boyunca çok sık bir şekilde maruz kaldığı doğal afetlerin, onların kültür ve inanç dünyasında şekillenerek doğal afet folklorunu ortaya çıkardığı tespit edilmiştir. Yukarı Fırat Havzası'nda doğal afetlere bağlı olarak söylenen destanlar, ağıtlar ile birlikte törensel uygulamalar ve dualar, doğal afetlerin bölge insanı üzerindeki etkilerini ve onların doğal afetlere bakış açısını detaylı bir şekilde açıklamaktadır. Bu anlatılar, bölge insanının felaket zamanlarda birlikte hareket ederek dayanışma gösterdiğini ve hayata tekrar bağlandığını da bize yansıtmaktadır. Bu konuda yapılacak daha kapsamlı çalışmalar ile bölgede konu ile ilgili daha detaylı bilgiye ulaşmak mümkündür. Yapılacak bu çalışmalar, kültürel mirasımıza katkı sunacağı gibi insanlara direnme ruhu, zor zamanlarda ayakta kalıp mücadele etme gücü de açılacaktır.

Kaynakça

- Adayış, İ (2020). *Doğal afet eğitimi kapsamında arama kurtarma faaliyetlerine sosyolojik bir bakış: Van ili örneği*. (Yüksek Lisans Tezi). Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Van.
- Ağırman, A. (2014). *Hz. Adem'den Hz. Muhammed'e İslam medeniyetine etki eden doğal afetler*. (Yüksek Lisans Tezi). Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum.
- Akarsu, E. (2022). *Türkiye Selçuklu devleti döneminde doğal afetler ve salgın hastalıklar (kuruluştan yıkılışına kadar)*. (Yüksek Lisans Tezi). Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.
- Akyüz, D. (2018). *M.Ö. 2. Binyıl Anadolu coğrafyasında yaşanmış doğal afetler ve salgın hastalıklar*. (Yüksek Lisans Tezi). Sinop Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sinop.
- Alptekin, A. B. (1993). *Fırat havzası efsaneleri (metinler)*. Antakya: Kültür Ofset Basımevi.
- Araz, R. (1995). *Harput'ta eski Türk inançları ve halk hekimliği*. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları.
- Arslan, T. (2022). *XI.- XIII. yüzyıllarda Türkiye Selçuklularında doğal afetler ve salgın hastalıklar*. (Yüksek Lisans Tezi). Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.
- Avcı, N. Ş. (2023). *Doğal afetlerde dini yükleme ve dini başa çıkma üzerine nitel bir araştırma (2021 Manavgat yangını örneği)*. (Yüksek Lisans Tezi). Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Aydın, Ö. (2024). *Elâzığ ili Palu ilçesi halk inanışları*. (Yüksek Lisans Tezi). Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Elâzığ.

- Aydıner, T. (2014). *Doğal afet yönetişimi: Türkiye'de doğall afet yönetimi uygulamalarının tarihsel bağlamda değeriendirilmesi*. (Yüksek Lisans Tezi). Pamukkale Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Denizli.
- Bakırcı, N. (2023) Âşıkların dilinde Kahramanmaraş merkezli depremler. *Kamu Yönetimi Enstitüsü Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt: 3, Say: 4, 25-74.
- Banarlı, N. S. (1971). *Resimli Türk edebiyatı sözlüğü*. İstanbul: Millî Eğitim Basımevi.
- Bardakçı, K. (2020). Eski Türklerin inanç sisteminde salgın. *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, Cilt: 126, Sayı: 248, 42-48.
- Bezgin, K. Y. (2019). Erzincan velilerinin menkıbelerindeki keramet motifleri. *Anadolu Akademi*, Cilt: 1 Sayı: 2, 123-138)
- Bulak, R. (2022). *Doğal afetler ve trafik kazaları bağlamında kader ve tevekkül*. (Yüksek Lisans Tezi). İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Malatya.
- Coşkun, S. (2023). *Yukarı Fırat bölgesinde yaşanan katlık hadiseleri (19. ve 20. yüzyıl)*. (Yüksek Lisans Tezi). Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzincan.
- Çam, A. (2024). *Orta Asya'dan Elâzığ'a uzanan halk inanışları*. İstanbul: Tunç Yayıncılık.
- Çapcıoğlu, İ. & Çınar, R. (2023). *Afet ve toplum insan-doğa ilişkisi*. M. Aytül Kasapođlu (Ed.), Ankara: Töz Yayınları.
- Çedindađ, G. (2006). Kökeni ağıt olan Elâzığ türküleri. *Prof. Dr. Saim Sakaođlu'na Armağan*, Konya: Kömen Yayınları.
- Çem, M. (2010). *Dersim merkezli Kürt Aleviliđi (Etnisite, Dini inanç, Kültür ve Direniş)*. İstanbul: Vate Yayınevi.
- Çetindağ, S. G. (2014). Türk halk kültüründe İznik Gölü. *Akra Kültür Sanat ve Edebiyat Dergisi*, 2,187-196.
- Çevik, B. G. (2023). *Afet (travma) psikolojisi. Afetlerde eğitim ve yönetimi*. Sinan Girgin (Ed.) İstanbul: Efeakademi Yayınları.
- Çevirme, H. (2020). Depremle başa çıkma stratejilerine kültürel bir yaklaşım: Türk halk şiirleri ve memaratları örnekleri. *Motif Akademi Halkbilimi Dergisi*. Cilt: 13, Sayı: 31, 1073-1087.
- Çığ, İ. M. (2006). *Gilgamesh tarihte ilk kral kahraman*. İstanbul: Kaynak Yayınları.
- Doğan, O. (2024). Geleneksel ekolojik bilgi bağlamında Iğdır'da bir halk meteorolojisi uygulaması. *Motif Akademi Halkbilimi Dergisi*. Cilt: 17, Sayı: 47, 132-145.
- Duman, H. (1966). Muş türküsi. *Yeni Fırat Aylık Sanat ve Fikir Dergisi*, Sayı: 32, Sayfa: 7.
- Elik, N. (1996). *Erzincan ağıtlarının incelenmesi*. (Yüksek Lisans Tezi). İstanbul Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Erdal, T. (2024). 6 şubat 2023 depremlerinin mitik, teolojik ve psiko-sosyal yansımaları. *Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi*, 12(39), 262-284.
- Ergünay, O. (2007). Türkiye'nin Afet Profili. *TMMOB Afet Sempozyumu Bildirileri El Kitabı*. Ankara: MO Kongre ve Kültür Merkezi.
- Gaspak, A. (2017). *Malatya yöresi Alevilerinin dini inanç ve uygulamaları üzerine bir araştırma (Arguvan örneği)*. (Yüksek Lisans Tezi). Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Elâzığ.

- Gençosmanoğlu, N. Y. (1964). Fırat'la hesaplaşma. *Yeni Fırat Aylık Sanat ve Fikir Dergisi*. Yıl: 2, Sayı: 23, Sayfa.3.
- Gökalp, K. (2005). *Gönül diliyle Çemişgezek (şiir antolojisi)*. Elâzığ: Çağ Ofset Matbaacılık.
- Görkem, İ. (2006). *Elâzığ efsaneleri (inceleme-metinler)*. Elâzığ: Manas Yayıncılık.
- Güler, Ç. & Çobanoğlu, Z. (1994). *Afetler*. Ankara: T.C. Sağlık Bakanlığı Temel Sağlık Hizmetleri Genel Müdürlüğü Yayınları, Çevre sağlığı Temek Kaynak Dizisi, 33.
- Gümüştepe, P. N. (2024). Sözlü kültürün tarihe tanıklığı: halk şairlerinin dilinden maden kazaları. *Folklor Akademi Dergisi*, 7(2), 586-606.
- Güven, M (2013). Anadolu ağıtlarının türküleşme süreci ve üç ağıt örneği. *Folklor/Edebiyat*. Cilt: 19 Sayı: 75, 117-128.
- Hamarat, H. (2017). *Bingöl Alevi toplumunda halk kültürü unsurları*. (Yüksek Lisans Tezi). Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bingöl.
- Irmak Y. (2018). Bingöl halk inançları ve uygulamaları. *Dil ve Edebiyat Araştırmaları*, (17) 191-222.
- İlgürel, M. (2000). *1784 Erzincan depremi, tarih boyunca Anadolu'da doğal afetler ve deprem semineri*. İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Araştırma Merkezi, İstanbul: Globus Dünya Basımevi.
- İpek, B. (2022). Kömürhan Köprüsü Harput'a bakar türküsünün söz varlığı. *Fırat Üniversitesi Harput Araştırmaları Dergisi (FÜHAD)*, Cilt: 9, Sayı: 17, 1-13.
- Jania, A.E. (2015). *Beyond mitigation: the emotional functions of natural disaster folklore in Japan*. (Master's thesis) Ohio State Univerity ohiolink electronic theses and dissertations center.
- Kadioğlu, M. (2008). *Modern, bütünlük afet yönetiminin temel ilkeleri. Afet zararlarını azaltmanın temel ilkeleri*. (Ed)Kadioğlu, M & Özdamar, E.), Ankara: Jca Türkiye Ofisi, Yayın no: 2.
- Kalafat, Y. (2010). *Doğu Anadolu'da eski Türk inançlarının izleri*. Ankara: Berikan Yayınevi.
- Kalafat, Y. & Güven, İ.M.V. (2011). Altay halk inanışlarından Anadolu'ya dair bazı tespitler. *Arış*, Cilt: VI, 60-75.
- Kapusuzoğlu, Y. B. (2022). *Atatürk dönemi doğal afetler (1923-1938)*. (Doktora Tezi). Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, Ankara.
- Kara, R. (1993). *Erzincan'ın gözyaşları (deprem ağıt ve destanları)*. Ankara: Erzincan Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Vakfı Yayınları.
- Karabulut, D. (2018). *Doğal afetlerin çocuklar ve gençler üzerindeki etkileri*. (Yüksek Lisans Tezi). Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Çanakkale.
- Karahan, K. (2019). *Kargın beldesi monografisi (Erzincan-Tercan)*. (Yüksek Lisans Tezi). Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Karatağ, E. M. (2021). *Doğal afetlerin ekonomik büyümeye etkileri: Türkiye 1960-2018 dönemi*. (Yüksek Lisans Tezi). Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tekirdağ.
- Kaval, Y. (2023). *Tunceli halk kültüründe hayvanlar (mitler-inanışlar-ritüeller-gelenekler-âdetler)*. Ankara: Gece Kitaplığı.

- Keskin, A. (2020). *Türk kültüründe alkışlar ve kargışlar*. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları.
- Kıyık, M. H (2023). İslam hukukunda doğal afetlerin icâre (kira) akdi üzerindeki etkisi. *Van İlahiyat Dergisi*, Cilt: 11, Sayı: 19, 74-85
- Kızıldağ, H. (2023). *Âşık ve ozanların dilinden deprem ağıtları*. Ankara: Nobel
- Kınaş, Ö. (2019). *Orta Bizans dönemi tarihlerinde doğal afetlerin tasviri (867-1204)*. (Yüksek Lisans Tezi). Boğaziçi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Koçoğlu, S. (2016). *Tunceli Çemişgezek ilçesindeki yaygın halk inanışları*. (Yüksek Lisans Tezi). Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Elâzığ.
- Köksal, H. (2018). *Malatya ili Arapgir ilçesi halk inanışları*. (Yüksek Lisans Tezi), Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Elâzığ.
- Kurt, B. (2012). *Malatya ili Doğanşehir ilçesi halk kültürü araştırması*. (Yüksek Lisans Tezi). Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Adana.
- Kurt, B. (2016). Malatya yöresi yağmur duası geleneklerinde eski Türk inanç izleri üzerine bir inceleme. *Akademik Bakış Dergisi*, Sayı: 54, 134-146.
- Kutlu, M. (1987). *Şavaklı Türkmenlerde göçer hayvancılık*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Millî Folklor Araştırma Dairesi Yayınları.
- Memişoğlu, F. (1995a). *Harput divanı*. Ankara: Elâzığ Kültür Derneği Yayınları.
- Memişoğlu, F. (1995b). *Harput halk bilgileri*. Ankara: Elâzığ Kültür Derneği Yayınları.
- Oral, E. (2019). Çocuk eğlencesiyle defedilen kuraklık. *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Yıl: 7, Sayı: 91, 388-401.
- Ögel, B. (1971). *Türk mitolojisi*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Özbakır, A. (2010). *Malatya Kale yöresi Alevi-Bektaşî inançlarının tespit ve değerlendirilmesi*. (Yüksek Lisans Tezi). Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Elâzığ.
- Özdal, A. (2023). 06 şubat 2023 Kahramanmaraş depremi ağıt-destanlarının işlevsel analizi. *Korkut Ata Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 11, 390-406.
- Özdemir, C. (2023). Âşık tarzı şiir geleneğinde deprem destanları. *Korkut Ata Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 10, 230-255.
- Özmen, F. (2023). Depremlerin âşık tarzı Türk şiirindeki görünümü: Kahramanmaraş merkezli 11 ili etkileyen 2023 depremi örneği. *Turkish Studies-Language*, 18(3), 1947-1960.
- Öztürk, O. A. (1998). Erzincan depremi üzerine destanlar. *Millî Folklor*, Yıl:10: Sayı: 39, 141-142.
- Parlayan, M. (2012). *Tunceli ve çevresinde halk inanışları*. (Yüksek Lisans Tezi). Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Elâzığ.
- Sezer, E. (2024). *Tematik çocuk kanallarında yer alan çizgi filmlerde doğal afet unsurlarının analizi*. (Yüksek Lisans Tezi). Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Çanakkale.
- Sheridan, R. A. A. (2007). Kentte mitsel korku:“Fısıltı” depremleri. *Millî Folklor*, Yıl 19, Sayı: 75, 126-133.
- Soykan, N. Y (2024). Doğal afet sonrası travma, yas ve dini başa çıkma: Kahramanmaraş depremi üzerine nitel bir araştırma. *Gümüşhane Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2, 26: 511-552.

- Sönmez, Ö. & Günay, V. D. (2013). Doğadan Kültüre/Kültürden Doğaya evrilen İnsan ve Reklam. *Synergies Turquie*, (6), 29-50.
- Sözcü, U. (2023). *Doğal Afetler ve Doğal Afet Okuryazarlığı*. Ankara: Pegem
- Sunguroğlu, İ. (1958). *Harput yollarında 1. cilt*. İstanbul: Elâzığ Kültür ve Tanıtma Yayınları.
- Şahin, Ö. (2019). Antik Çağ'dan Orta Çağ'a kadar depremlerin oluşumuna ilişkin öne sürülen teoriler. *Mavi Gezen*, Sayı: 27, 6-13.
- Şenesen, O. R. (2011). Türk halk kültüründe bolluk ve bereketle ilgili inanç ve uygulamalarda eski Türk kültürü izleri. *Folklor/edebiyat*, Cilt:17, Sayı: 66, 209-228.
- Şimşek, E. (2003). Anadolu'da yağmur duasına bağlı olarak oynanan bir oyun: "Çömçeli Gelin". *Millî Folklor*, Yıl: 15, sayı: 60, 78-87.
- Türkan, H. K. (2023). Ozanların dilinden Kahramanmaraş merkezli depremler: Hatay örneği. *Asya Studies*, Cilt: 7, Sayı: 24, 153-180.
- Uluğ, H. N. (2007). *Tunceli medeniyete açılıyor*. İstanbul: Kaynak Yayınları.
- Uraz, M. (1994). *Türk mitolojisi*. İstanbul: Düşünen Adam Yayınları.
- Yakıcı, A. (2001). Kuraklığın kültürel hayattaki yeri ve Konyalı Âşık Mehmet'in kıtlık (kuraklık) üzerine söylediği destanlar. *Millî Folklor*, 51, 93-99.
- Yalçın, G. (2019). *Doğal afetlerin etkilerine ve afet risk yönetimine toplumsal cinsiyet perspektifinden bakış: Türk ve Japon kadınların duruş noktasından doğal afetler*. (Yüksek Lisans Tezi). Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Yavaş, H. (2004). *Doğal afetler yönüyle Türkiye'de belediyelerde kriz yönetimi (İzmir örneği)*. (Doktora Tezi). Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.
- Yeşilyurt, M. (2023). *Genel kolluk kuvveti olan jandarmanın doğal afetlerdeki önemi: Bozkurt sel felaketi örneği*. (Yüksek Lisans Tezi), Kastamonu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kastamonu.
- Yıldırım, H. (2013). *Erzincan Kemaliye ilçesindeki yaygın halk inanışları*. (Yüksek Lisans Tezi). Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Elâzığ.
- Yıldırım, L. (2020). *Bid'atler, hurafeler ve Malatya örneği*. (Yüksek lisans tezi). İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Malatya.
- Yılmaz, G. G. (2021). Afetlere sosyolojik bakış ve Türkiye'de afet yazımına kuramsal bir yaklaşım. *Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 9(1), 195-204.
- Yiğit, Z. (2016). *Yahudi ve İslâm kaynaklarına göre Hz. Nuh ve tufan*. (Yüksek Lisans Tezi), Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.
- Yolcu (1966). Yas destanı (şiir). *Yeni Fırat Aylık Sanat ve Fikir Dergisi*, Sayı: 31, 4.
- Yusifova, I.A. (2023). Written and oral evidence of natural phenomena in azerbaijani folklore. *Studia Humanitatis*, 2: 1-9. (erişim adresi: <https://st-hum.ru/sites/st-hum.ru/files/pdf/yusifova.pdf>).

İnternet Kaynakları

- Arapgir-Şarkıları.<https://www.houshamadyan.org/tur/haritalar/mamuret-uel-azizvilayeti/arapgirkazasi/yerel-ozellikler/arapgirsarkilar.html>. (01.04.2024).

- Harput-EvlerveMimari://<https://www.houshamadyan.org/tur/haritalar/mamuret-uel-aziz-vilayeti/harput-ovasi/yerel-ozellikler/evler-ve-mimari.html>. (01.04.2024).
- Malatya-Bayramlar.<https://www.houshamadyan.org/tur/haritalar/mamuret-uel-aziz-vilayeti/malatia-sancagi/din/bayramlar.html>. (24.06.2024)
- PaluBayramlar.(<https://www.houshamadyan.org/tur/haritalar/diyarbakirvilayeti/palu/din/bayramlar.html>. 23.06.2024)
- DoĐalAfetler.(<https://www.afad.gov.tr/afadem/dogal-afetler>. (31.09.2024).